

Djetinjstvo i mladost Josipa Broza Tita 1892. - 1920. kroz prizmu biografija: kontradikcije, nedosljednosti, politizacija, pedagogizacija

Ovaj rad je zamišljen kao pregledni članak u kojem je uspoređen veći broj uglavnom sekundarnih izvora o životu Josipa Broza Tita, od djetinjstva do povratka iz ratnog zarobljeništva u Rusiji 1920. godine. Analiza spomenutih izvora pokazuje da postoje brojne nedosljednosti među njima, koje su većinom rezultat „krojenja“ biografije utjecajne ličnosti iz političkih, odnosno pedagoških razloga. To treba promatrati u kontekstu obrazovne politike socijalističke Jugoslavije – mladi je Broz trebao biti uzor za jugoslavensku djecu i mladež koja su odgajana u duhu socijalizma i panslavizma. Očigledne su i značajne promjene koje su išle u korak s promjenama na vanjskopolićkom planu Jugoslavije, posebno u vrijeme tzv. Informbiro sukoba, kada je panslavizam pao u drugi plan te je zamijenjen jugoslavenskim patriotizmom.

Ključne riječi: Josip Broz Tito, biografija, Prvi svjetski rat, Ruski građanski rat.

Uvod

O životu kontroverznog jugoslavenskog vođe Josipa Broza Tita publicirani su deseci biografija, od službeno naručenih hagiografija preko biografija stranih autora. One su svojem predmetu pristupale ili s divljenjem ili skeptično, a postoje i izrazito negativni prikazi autora, uglavnom s područja Srbije ili, rjeđe, Hrvatske, koji ličnost Broza dovode u vezu s raznim vrstama zavjera. No Brozova mladost i služba u austrougarskoj vojsci, kao i zarobljeništvo u Rusiji za vrijeme Prvog svjetskog rata, nisu dosada privukli veću pažnju biografa, uz izuzetak članka Maje Brkljačić, „Svinjska glava. Priča o djetinjstvu“. To se dijelom može pripisati činjenici da je o Brozovom ranom životu sačuvano vrlo malo podataka, a dijelom jednostavno zato što je on u kasnijem životu imao mnogo veći utjecaj, koji je sezao čak do globalne razine preko Pokreta nesvrstanih, UN-a, ali i mnogih tajnih dogovora i savezništava.

Budući da je od početka Prvog svjetskog rata prošlo već više od sto godina, smatrao sam primjerenim napisati pregled Titovog života do povratka iz ruskog zarobljeništva 1920. godine koji bi usporedio mnoge postojeće biografije i istaknuo kontradikcije i

nedosljednosti među njima, te time stvoriti osnovu za daljnja istraživanja i diskusije na ovu temu. Ujedno sam, polazeći od pretpostavke da svaki pokušaj pisanja biografije povijesne osobe ulazi u područje „amaterske psihologije“¹ te uvaživši probleme znanstvene vrijednosti biografije kao žanra,² pokušao prikazati oblikovanje Titovog svjetonazora kroz djetinjstvo i mladost. No još važnije od iskaza samog Broza je „krojenje“ njegovih službenih biografija, koje su ipak imale i određenu pedagošku dimenziju zbog važnosti Titove ličnosti u obrazovnom sustavu socijalističke Jugoslavije.³

Kao glavni izvor koristio sam se monumentalnom biografijom *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita* Vladimira Dedijera.⁴ Dedijerovo djelo sadrži službenu biografiju koja je napisana još 1953. godine, sve tri postojeće Titove autobiografije (1935., 1945. i 1952.), transkript njegovih nedovršenih TV memoara, nekoliko intervjua kako s Titom (1972. i 1975.) tako i s njegovom rodbinom i prijateljima iz mladosti te Titovo predavanje pionirima u Kumrovcu 1977. godine. Vladimir Dedijer se referira i na Titova pisma roditeljima od 1907. godine nadalje, kao i na Titove svjedodžbe, ugovore o radu, školske svjedodžbe, izvještaje iz rata, anketne listove koje je ispunio kao ratni zarobljenik itd. Uz spomenutu biografiju, koristio sam se i knjigom Milovana Đilasa *Tito: The Story from the Inside*, kao i danas uvelike zaboravljenom *The Eagle and the Roots* pisca i prevoditelja Louisa Adamiča. Potonje je djelo iznimno interesantno jer ga je autor sastavio pretežito na temelju intervjua s Titom vođenog neposredno prije raskida sa SSSR-om, te je zbog toga maršalov iskaz izrazito obojen panslavizmom, koji je u kasnijim djelima slabije prisutan ili uopće izostavljen.⁵ Iako V. Dedijer sumnja u autentičnost nekih od autorovih navoda o Titovoj supruzi Pelagiji Bjelousovoj,⁶ istraživanja povjesničara Ivana Očaka predstavljaju jedan od rijetkih ozbiljnijih pokušaja rekonstrukcije Titovog života tijekom Ruskog građanskog rata, budući da je imao uvid u *Centroplenbež*, fond Vojnopovijesnog arhiva u Moskvi koji sadrži dokumente, pisma i izjave ratnih zarobljenika. Usto, valja spomenuti nekolicinu djela publicista Zvonka Štaubringera, koja elaboriraju spomenuta istraživanja I. Očaka te su posebna po tome što se usredotočuju baš na Titovu mladost. Titova *Sabrana djela* sadrže kronologiju i, nažalost, vrlo mali broj dokumenata relevantnih za

- 1 Vidi npr. Peter Gay, *Freud for historians* (New York: Oxford university press, 1985), 6-41.
- 2 Za pregled ove problematike vidi Nada Šlibar, „Je li biografija anakronističan žanr? Aporije i mogućnosti jedne neuništive tekstivne vrste“, *Umjetnost riječi* 35/1(1991): 35-46.
- 3 Biografije ranih životnih razdoblja važnih političkih ličnosti gotovo uvijek sadrže problematične elemente koji se ne uklapaju u narativ o životu odrasle, oblikovane osobe, te su stoga posebno podložne cenzuri i izmjenama. Vidi Maja Brkljačić, „Svinjska glava. Priča o djetinjstvu.“, *Devijacije i promašaji. Etnografija domaćeg socijalizma*, ur. Lada Čale Feldman i Ines Prica (Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2006), 179-180.
- 4 Brkljačić tvrdi da je većina tropova (učestalih motiva) vezana uz Titovu osobu formirana upravo u tom djelu.
- 5 Zanimljivo je da Louis Adamič spominje kako su „trivijalna“ pitanja vezana uz mladost i djetinjstvo iritirala Tita, ali je on ipak potvrdio svjedočanstva svojih suseljana. Ovo implicira da iskazi suseljana vjerojatno nisu bili „dirigirani“. Louis Adamič, *The Eagle and the Roots* (New York: Doubleday & Company, 1952), 285.
- 6 Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, tom II (Rijeka: Liburnija, 1981), 316. U nekim je djelima njeno prezime navedeno kao „Belousova“ ili „Bjelousova“.

njegovu mladost. Slično, zbirka *Josip Broz Tito: Intervjui* sadrži samo jedan relevantan intervju. Titova *Autobiografska kazivanja* sadrže nešto više materijala, ali uglavnom iz prije objavljenih izvora. U manjoj mjeri koristio sam se i biografskim djelima Titovog osobnog savjetnika za medije Blaže Mandića, publicista i političara Vilka Vinterhaltera i povjesničara Pere Damjanovića. Ona bitno ne odstupaju od „partijske linije“, ali ipak donose pokoji podatak kojeg se ne može naći kod V. Dedijera. Uz određene rezerve, osvrnuo sam se i na tvrdnje i podatke koje iznosi novinar Pero Simić u novoj popularnoj biografiji *Tito: Strogo povjerljivo. Arhivski dokumenti*. Dalje bih spomenuo kompilaciju *Pisma Titu* povjesničara Zvonimira Despota, gdje se može naći pismo jednog od Titovih ratnih drugova koje nije reproducirano u niti jednoj drugoj biografiji.⁷ Iako publicističkog karaktera, biografija Williama Klingera i Denisa Kuljiša *Tito: Neispričane priče*, važna je jer je u njoj prvi put objavljena građa za filmsko-televizijsku dokumentarnu seriju koja je trebala prikazati Titovu osobnu povijest te u kojoj je Tito osobno davao naputke i smjernice za prikupljanje iskaza preostalih živućih svjedoka. Iako po kvaliteti nisu ravne domaćim biografijama, biografije političara Konnija Zilliacusa, povjesničarke Phyllis Auty i novinara Georgea Bilainkina ipak sadrže intervju s nekim članovima Titove obitelji i kolegama iz djetinjstva i mladosti. Nekoliko podataka, vjerojatno anegdota koje je maršal tijekom rata podijelio s njime, preuzeo sam iz knjige časnika Fitzroya Macleana *The Heretic*. Osvrnuo sam se i na interpretacije i podatke koje u svojim biografijama Tita iznose povjesničar Jože Pirjevec, književnik Jasper Ridley i povjesničar Stevan K. Pavlowitch. Valja spomenuti i interdisciplinarnu studiju Filipa Hameršaka *Tamna strana Marsa. Hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*, u kojoj su Titova iskustva u Prvom svjetskom ratu tek sporedna tema. No ona ima veliku komparativnu vrijednost jer su u njoj predstavljena i interpretirana sjećanja mnogih Titovih suvremenika u spomenutom ratu. Napokon, djelo *Žene u Titovoj sjeni* Mire Simčića sadrži određene podatke ne samo o njegovoj prvoj supruzi već i o njegovom životu u Omsku. Usto sam razmotrio određene članke o Titovom ranom životu koji su izašli u periodici socijalističke Jugoslavije, uvaživši pritom njihovu nužnu politiziranost.

Tekst je podijeljen u šest kronoloških cjelina koje pokrivaju djetinjstvo i osnovno školovanje (1892. – 1907.), prvi posao i šegrtovanje u Sisku (1907. – 1910.), odlazak na rad u inozemstvu (1910. – 1913.), službovanje u austrougarskoj vojsci (1913. – 1915.), zarobljeničtvo u Rusiji prije Oktobarske revolucije (1915. – 1917.) i utjecaj revolucije na njegov život zaključno s povratkom u domovinu (1917. – 1920.).

Zagorski dječak

Prvu enigm u životu Josipa Broza nalazimo već u njegovom datumu rođenja. Osim što u raznim dokumentima postoje različiti podaci o njegovom rođendanu, zanimljivo je da je i sam Broz u svakoj od svojih triju autobiografija dao različit datum rođe-

7 Pisma Titove obitelji nažalost, u skladu s pravilima Arhiva Jugoslavije u Beogradu još uvijek nisu dostupna.

nja – u onoj iz 1935. godine tvrdi da je rođen 1893. godine bez navođenja točnog datuma, u onoj iz 1945. godine piše da je rođen u svibnju 1892. godine, a tek u onoj iz 1952. godine navodi 25. svibnja 1892. godine kao datum svoga rođenja. U raznim špekulacijama i teorijama zavjere te nedosljednosti se koriste u svrhu dokazivanja da je Tito zapravo netko (npr. poljski grof, Austrijanac iz Beča, ruski špijun) tko je preuzeo identitet pravog Josipa Broza koji je tobože poginuo u Prvom svjetskom ratu. No većina Titovih biografa ipak smatra vjerodostojnima podatke Vladimira Dedijera, preuzete iz matičnih knjiga općine Tuhelj i lokalnog *Statusa Animaruma*, koji tvrdje da je Josip Broz rođen 7. svibnja 1892.⁸

Josip se rodio kao sin Hrvata Franje Broza (25. rujna 1856. – 16. prosinca 1936.) iz Kumrovca i Slovenke Marije Broz r. Javeršek (25. ožujka 1864. – 14. siječnja 1918.) iz Pregrade. V. Dedijer tvrdi da je u Titovoj obitelji bio razvijen „kult predaka“ te štovanje Matije Ambroza Gupca kao gotovo mitskog junaka. Barem ovo potonje je vjerojatno vrijedilo i za Josipa, budući da je on i kao predsjednik Jugoslavije u radnoj sobi držao veliku sliku *Bitka kod Stubice* Krste Hegedušića, koju je naručio odmah po završetku Drugog svjetskog rata.⁹ Iako se te predaje o Gupcu nekada dovode u vezu s Brozovim prihvaćanjem komunizma, takve su tvrdnje vjerojatno rezultat kasnije ideologije. Komunistički pokret vezan je uz radništvo mnogo više nego uz seljaštvo, a seljačke bune nisu imale za cilj radikalno restrukturiranje društva.¹⁰ No princip uzajamne pomoći vezan uz prirodno gospodarstvo kakvo je prakticirano u zadrugama, ostavio je trag i u mentalitetu mladog Josipa. Stoga je Broza, kako i sam navodi u svojim TV memoarima, prilikom dolaska u Njemačku zapanjila pojava da je na nekoj seoskoj zabavi svatko donosio i jeo vlastitu hranu.¹¹

No kako ističe Brkljačić, učestalo spominjanje Matije Gupca imalo je i iznimno veliku političku važnost za Komunističku partiju Jugoslavije. Matija Gubec je bio figura koja se savršeno uklapala u političku propagandu kojom je Partija nastojala širiti svoju ideologiju – bio je seljak, junak i mučenik iz narodne predaje, borac protiv stranih feudalnih izrabljivača (Tahy, Erdödy) te je dijelio ime s jugoslavenskim

8 Usp. Dedijer, *Novi prilozii*, tom II, 136-138; Stevan K. Pavlowitch, *Tito: Yugoslavia's Great Dictator* (Columbus: Ohio state university press, 1992), 1; Pero Simić, *Tito: Strogo povjerljivo: Arhivski dokumenti* (Zagreb: Večernji list, 2010), 29-31; Zvonko Štaubringer, *Tito: Hronika jedne mladosti 1907-1925* (Beograd: Komunist, 1969), 86. Ovdje bih napomenuo da činjenica da je njegov mlađi brat Stjepan Broz rođen 21.12.1893. vjerojatno isključuje mogućnost da je Josip rođen iste godine.

9 Phyllis Auty, *Tito: A Biography* (London: Longman, 1970), 9; Dedijer, *Novi prilozii*, tom II, 141-142; Jože Pirjevec, *Tito i Drugovi*, prev. Nina Sokol (Zagreb: Mozaik knjiga, 2012), 27.

10 Vidi npr. usporedbu različitih tumačenja (podijeljenih u „marksistička“ i „nemarksistička“) seljačkih pobuna u Winfried Schulze, „Europäische und Deutsche Bauernrevolten der Frühen Neuzeit – Probleme der vergleichenden Betrachtung“, u *Europäische Bauernrevolten der Frühen Neuzeit*, ur. isti (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1982), 10-60. Usto je važno spomenuti teoriju „moralne ekonomije“ koju je elaborirao povjesničar E. P. Thompson, *Customs in Common. Studies in Traditional Popular Culture* (New York: New Press, 1993). Nažalost, hrvatska historiografija još uvijek zaostaje u pogledu proučavanja ranonovovjekovnih seljačkih buna. Za pregled hrvatskih historiografskih djela o Seljačkoj buni 1573. vidi *Hrvatski biografski leksikon*, s.v. „Gubec, Ambroz“. Online inačica – <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=31> (pristup 13.3.2014.).

11 Dedijer, *Novi prilozii*, tom II, 145-146.

maršalom („Broz“ je možda bila skraćena od „Ambroz“, a i najstariji poznati Titov predak nosio je upravo to ime).¹²

Franjo Broz imao je osam jutara (oko 45 000 m²) zemlje, a Marijin otac Martin čak 30 (oko 170 000 m²). Kuća je imala četiri sobe, ali je bila podijeljena između obitelji Franje i njegovog rođaka Blaža.¹³ Brozovi su, dakle, spadali u „srednji sloj“ seljaka.¹⁴

Louis Adamič opisuje Brozovog oca kao ambicioznog i inteligentnog čovjeka, koji bi možda i postao uspješan da je otišao u SAD. Iako Adamič moguće razloge za ostanak vidi u činjenici da je bio sin jedinac, da je nakratko bio uspješan u trgovanju, ili možda zbog djevojke,¹⁵ vjerojatno je u pitanju bila činjenica da je naslijedio dovoljnu količinu zemlje za život i time nije imao razloga odseliti se. Odnos Josipa Broza prema ocu bio je složen, ali ipak uglavnom loš.¹⁶ Dedijer navodi da se Josip sjećao oca kao često pijanog, te nasilnog prema supruzi i djeci. S druge strane, suseljani, pa čak i u nekim trenucima sam Josip, pamtili su ga kao meku, dobroćudnu i nešto povučenu osobu. No Josip nikad nije oprostio ocu što je „sav teret porodice stavio na pleća majke“ te što ga je kao dječaka slao da se sramoti prošanjem novca od susjeda. Izgleda da Franjo nikada nije slao pomoć Josipu (štoviše, često je tražio novac od njega) niti ga posjetio u zatvoru. Prema svjedočenjima kolega, Josip čak nije ni znao točan datum smrti svoga oca niti je kasnije prisustvovao ekshumaciji i premještanju posmrtnih ostataka. Naime, Franjo Broz je sahranjen u zajedničku grobnicu za siromahe na zagrebačkom Mirogoju, a tek 1957. godine, na inicijativu Steve Krajačića, njegovi su ostaci prebačeni u Kupinec gdje je bila sahranjena Marija Broz. Josip nije tome prisustvovao, već je samo poslao izaslanika s velikim vijencem.¹⁷ Adamiču je Broz rekao da je Franjo bio dobar čovjek kojemu ambicija, poduzetnost i inicijativa nisu bile od koristi budući da je, kao i mnogi drugi seljaci, bio sputavan ostacima feudalizma.¹⁸ No teško nam je reći je li to iskreno mišljenje ili samo marksistički „korektno“ tumačenje koje Broz iznosi pred stranim novinarom.

Josip Broz govorio je da je majka bila stvarni gospodar kuće.¹⁹ Nju je opisao kao pametnu, vrlo ponositu ženu koja nije očekivala nečije milosrđe niti kome pružala povod za sažaljenje, ali koja nije mogla ostvariti svoj potencijal zbog nedostataka obrazovanja i prilika da se iskaže.²⁰ Iz toga, kao i iz činjenice da ju je opisao kao vrlo sličnu sebi, što se i vidi u portretu priloženom u Dedijerovoj biografiji, možemo zaključiti da se Broz vrlo snažno identificirao s majkom. Čak i svoj fizički izgled Josip

12 Brkljačić, „Svinjska glava“, 187-189.

13 Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 22.

14 Usp. Vitomir Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, sv. I (Zagreb: Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju, 1929) 49-53.

15 Adamič, *The Eagle and the Roots*, 271.

16 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 152.

17 Ibid., 151-152. Stevo Krajačić (1906. – 1986., pravo ime Ivan Krajačić) u to je vrijeme bio potpredsjednik Izvršnog vijeća Sabora Hrvatske i član Saveznog izvršnog vijeća.

18 Adamič, *The Eagle and the Roots*, 289-290.

19 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 102.

20 Ibid., 150; Adamič, *The Eagle and the Roots*, 290.

je vjerojatno više dugovao majci nego ocu. Klinger i Kuljiš činjenicu da Tito toliko mnogo i pozitivno priča o svojoj majci, tumače kao Titovo nastojanje da iskupi majku od krivnje što mu nije pružila adekvatnu pažnju te što ga je dvaput u djetinjstvu poslala da živi s drugom obitelji (prvo s djedom, zatim s ujkom – vidi dolje). Klinger i Kuljiš usto smatraju da je Josip od majke naslijedio ponos i uobraženost te razmjernu hladnoću prema najbližima.²¹ U svakom slučaju, motiv neslomljenog ponosa bio je prisutan u svim Brozovim iskazima o svojoj majci.

Boravak kod djeda u Sloveniji sigurno je imao znatan utjecaj na njegov daljnji razvoj. Tu je, naime, prvi put iskusio kulturni pluralizam u sredini gdje nije bilo značajnih nacionalnih animoziteta.²² Josipa su roditelji poslali u Sloveniju kad je imao tri godine i to navodno zbog nedostatka hrane (a možda i zbog činjenice da ga je majka favorizirala te poslala u bogatiju zemlju). Tamo je ostao sve do početka osnovnog školovanja u Kumrovcu. Iako je morao čuvati stoku, imao je mnogo slobodnog vremena. To su mu vjerojatno bili najsretniji dani djetinjstva.²³ Zanimljivo je da Ridley prenosi da je Broz učiteljici engleskog Slavenki Petnički govorio da je tu naučio svirati klavir, no to se ne slaže s njegovim drugim iskazom, prema kojem je naučio svirati tek u Rusiji.²⁴ Ipak, boravak u Sloveniji imao je i nepoželjnu posljedicu – u školi je imao poteškoća s hrvatskim jezikom, tako da je pao prvi razred.²⁵ Broz se time nije dao previše obeshrabriti – na kraju svih ostalih razreda dobio je nagradu za učenje.²⁶

Broz je u svojoj autobiografiji iz 1945. godine napisao da je u Kumrovcu završio četiri razreda pučke škole.²⁷ Istovremeno je morao pomagati obitelji u poslovima: voditi kravu na pašu, okopati kukuruz, plijeviti vrt te okretati žrvanj, primitivni ručni mlin.²⁸ U prvom razredu Broz je prebolio šarlah,²⁹ a u drugom difteriju.³⁰ Ocjene su mu, prema svjedodžbama, uglavnom bile trojke i četvorke.³¹ Piše da je od 1907.- 1910. godine završio tri razreda šegrtske škole i učio bravarski zanat u Sisku.³² Neki su autori primijetili da ovdje postoji „rupa“. Ako je Broz rođen 1892. godine, krenuo je u osnovnu školu 1900. godine i trebao ju je završiti do 1905. godine (jer je morao ponavljati prvi razred). Dedijer piše da je Broz tada pohađao dva razreda opevovnice,³³ dok Begović tvrdi da je išao u „višu osnovnu, tzv. građansku školu“. ³⁴ Simić

21 William Klinger i Denis Kuljiš, *Tito: Neispričane priče* (Banja Luka: Nezavisne novine, Zagreb: Paragon, 2013), 12-14.

22 Dedijer, *Novi prilozii*, tom II, 147-148.

23 Blažo Mandić, *Tito izbliza* (Beograd: Jugoslavenska Revija, 1981), 26.

24 Jasper Ridley, *Tito: Biografija*, prev. Vesna Domany-Hardy i Vanessa Vasić-Janeković (Zagreb: Prometej, 2000), 52.

25 Dedijer, *Novi prilozii*, tom II, 166; Klinger i Kuljiš, *Tito: Neispričane priče*, 15.

26 Brkljačić, „Svinjska glava“, 199.

27 Dedijer, *Novi prilozii*, tom II, 92.

28 Dedijer, tom I, 25.

29 Ibid., tom II, 147; Mandić, *Tito izbliza*, 24.

30 Dedijer, *Novi prilozii*, tom I, 28.

31 Ibid., tom II, 166.

32 Ibid., 92.

33 Ibid., 164.

34 Vlajko Begović, *Tito. Biografske beleške* (Beograd: Komunist, 1972), 6.

tvrdi da je opetovnica škola za loše đake, ali to nema pokrića u stručnoj literaturi.³⁵ Opetovnica je, naime, bila obvezna za sve učenike koji ne nastavljaju školovanje u drugim školama, s ciljem da ne zaborave gradivo naučeno u osnovnoj školi.³⁶ Broz je usporedno radio u Podsredi kod svoga ujaka, bogatog seljaka. No ujak je s njime, navodno, postupao tako nepravedno da je nakon osam mjeseci pobjegao te se u tu kuću nije želio vratiti sve do godinu dana prije ujakove smrti.³⁷

U biografijama i na TV intervjuima Broz se volio predstavljati kao nestašno, domišljato i svojeglavu dijete koje je „čuda pravilo“.³⁸ Dedijeru je npr. pričao da je u vrijeme oskudice pitao majku da mu da kruha baš kada je došla susjeda – majka je djeci naravno morala dati jesti kako se ne bi osramotila pred susjedom.³⁹ Brozovi prijatelji iz djetinjstva Josip „Pepček“ Štefan i Šandor Krajcar su, prema Dedijeru, svjedočili da je Broz bio vođa dječjačke „bande“, da je uvijek nadmudrivao svoje „protivnike“ i izvlačio prijatelje iz nevolja te je imao smisla za taktiku.⁴⁰ Sjećanja pokazuju da je Broz već tada razvio crtu humora, da se znao našaliti i na vlastiti račun, a Dedijer smatra da je već tada počeo razvijati karakteristike vođe.⁴¹

Važno je istaknuti i tvrdnje suseljana da su ga često vidjeli s knjigom ispod ruke, čak i kada je pazio na konje ili krave. Govorili su i da je želio postati obrazovan, što ga je katkad uvodilo u sukob s roditeljima koji su, kao i mnogi seljaci, bili sumnjičavi prema obrazovanju, smatrajući to gubitkom vremena i beskorisnim za seoske poslove.⁴² Brkljačić smatra da su biografi učestalo pisali o Brozu i čitanju, kako bi „nadoknadili“ Titov manjak obrazovanja. Prvenstveno iz razloga što je socijalistička Jugoslavija stavljala velik naglasak na obrazovanje mladih, a Broz je u tom smislu, jasno, trebao biti uzor.⁴³ Đilas je kasnije pisao da je Broz oduvijek u sebi patio jer nije dovoljno znao o književnosti, umjetnosti i filozofiji. S druge strane, tvrdi da je dio toga nadoknadio svojom prirodnom inteligencijom te čitanjem klasičnih romana, tehničkih knjiga i filozofije.⁴⁴ Uz određeni oprez, možemo primijetiti da Đilasova karakterizacija Tita u osnovi odgovara onoj koju su Kumrovčani pridali mladom Josipu Brozu. Iako tvrdnja Klintera i Kuljiša da Broz nikad nije bio intelektualac te je imao „sužen repertoar ideja“⁴⁵ u osnovi stoji, vjerojatno je ipak bio više načitan od tadašnjeg prosjeka u zemlji.

35 Pero Simić, *Tito: Strogo povjerljivo*, 37.

36 U *Pedagoškoj enciklopediji*, sv. 2, 151. (Zagreb: GZH, 1989) je opetovnica definirana kao „škola u kojoj se ponavljalo gradivo osnovne škole po njenom završetku. Naime, učenici koji su završili osnovnu školu brzo bi zaboravljali ono što su naučili jer se time nisu mnogo koristili u radu tokom života. Da bi se to spriječilo, za njih je organizirana nastava jednom ili dvaput u toku tjedna (nekada samo nedjeljom).“

37 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 220-221.

38 Mandić, *Tito izbliza*, 26.

39 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 147.

40 Ibid., 162; Adamić, *The Eagle and the Roots*, 281.

41 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 162-163.

42 Ibid., 203; Konni Zilliacus, *Tito of Yugoslavia* (London: Michael Joseph, 1952), 21.

43 Brkljačić, „Svinjska glava“, 198.

44 Milovan Đilas, *Tito: The story from the inside* (London: Phoenix Press, 2000), 8-10.

45 Klinger i Kuljiš, *Tito: Neispričane priče*, 16, 21.

Vidjevši da za njega nema budućnosti jer je selo bilo agrarno prenapučeno (motiv gladi je sveprisutan u Brozovim sjećanjima iz djetinjstva), roditelji su razmišljali gdje će ga poslati na daljnje obrazovanje. No put u Ameriku koštao je 200 forinti, što je bilo iznad mogućnosti Brozovih.⁴⁶ Protivno željama svojeg učitelja i majke, Josip je želio biti krojač. Na kraju ga je navodno njegov rođak, stožerni narednik i četni pisar Jurica Broz potaknuo na polazak u Sisak na konobarski zanat.⁴⁷ Juričina odora i medalje ostavile su poseban dojam na mladog Josipa, koji je već ranije izrazio želju da postane strojovođa, jer mu se sviđala njihova odora.⁴⁸ Kako spominje Dedijer, „želja svakog seljančeta iz Zagorja [je] da ima lijepo odijelo“.⁴⁹ Motiv lijepe odjeće, vidjet ćemo, pojavit će se više puta u iskazima o Brozovim mladim danima.

Sve u svemu, Brozovo djetinjstvo prilično je tipično za dijete zagorskih seljaka. No Broz je ipak još kao dječak, u mjeri koja je nadilazila većinu seljaka, pokazao inteligenciju, karizmu, ali i tvrdoglavo suprotstavljanje nadređenima za koje je smatrao da mu nanose nepravdu. Susret s ekonomski i kulturno razvijenijim slovenskim i mađarskim „Drugim“⁵⁰ možda ga je osvijestio da postoji prilika da se oslobodi bijede i nazadnosti svoga kraja ako samo dospije u inozemstvo. Tako možemo uz određeni oprez zaključiti da je već u ranom Brozovom djetinjstvu bila vidljiva ambicija i nepomirljivost prema autoritetima koja će postati obilježje njega kao odrasle osobe. S druge strane, moramo uzeti u obzir i činjenicu da je biografija Josipa Broza kao simbola i središnje ličnosti socijalističke Jugoslavije imala pedagošku ulogu. Stoga se kroz nju protežu određeni motivi vezani uz lokalnu inačicu komunističke ideologije, prvenstveno oni vezani uz „mračnu prošlost“ te otpor „običnog čovjeka“ protiv stranih osvajača i lokalnih pripadnika „neprijateljskih klasa“. U tome postoje i određena proturječja. Na primjer, Zagorje je istovremeno prikazano u vrlo romantičarskom svjetlu i kao mjesto iznimno teškog života seljaka.⁵¹

Još jedan primjer takve proturječnosti možemo vidjeti i u iskazima samog Broza. On je u jednom govoru pionirima u Kumrovcu 1977. godine ovako opisao svoje djetinjstvo:

Ako biste me pitali za moje djetinjstvo, ja bih mogao na prste nabrojiti radosne dane koje sam u njemu imao. Moje djetinjstvo, kao i djetinjstvo mojih drugova i ogromne

46 Dedijer, *Novi prilozii*, tom II, 220.

47 Adamič, *The Eagle and the Roots*, 292; Dedijer, *Novi prilozii*, tom I, 530; Ibid., tom II, 80 (bilješka uz sliku). Jurica Broz (1859-1917) sudjelovao je u Prvom svjetskom ratu kao član 27. domobranske pukovnije. Godine 1917. se razbolio od upale pluća te je poslan kući, ali je ubrzo preminuo. U *Viestniku naredaba za Kraljevsko ugarsko domobranstvo: Osobni poslovi* za 1914. godinu naveden je pod imenom „Đuro Broz“ te su mu izražene čestitke za višedesetljetnu službu u vojsci – vjerojatan izvor „Dienstmedalja“ koje Tito spominje u svojim TV memoarima.

48 Mandić, *Tito izbliza*, 113.

49 Dedijer, *Novi prilozii*, tom I, 33; *ibid.*; tom II, 168.

50 Pojam rabim u smislu konstitutivnog drugog – nečeg različitog ili stranog pojmu *Sebe* ili vlastitog društvenog identiteta. Pojam „Sebe“ je tako nužan za postojanje koncepta „Drugog“ (Hegel).

51 Brkljačić, „Svinjska glava“, 180-186.

većine djece, bilo je gorko, puno muka i patnji, puno razočaranja jer nismo mogli po-
stići ono što smo željeli, a da i ne govorim o tome da smo odgajani pod nevjerovatno
teškim uvjetima.⁵²

No jednom drugom prilikom, privatno je tvrdio: „bilo je to teško djetinjstvo, a
ipak je bilo mnogo lijepih dana“.⁵³

Valja istaknuti još jednu karakternu crtu koja je vidljiva već u Brozovom djetinj-
stvu, a kasnije će postati još izraženija, barem do povratka u zemlju 1920. godine.
Broz je, naime, držao određenu emocionalnu distancu od gotovo svih ljudi u svojoj
mladosti, osim svoje majke i, donekle, djeda, a čak i oni gotovo nestaju iz Brozovog
života nakon odlaska iz rodnog sela.

Prvi posao i šegrtovanje

U ljeto 1907. godine Broz je vlakom iz Velikog Trgovišća otišao raditi u kantinu
27. domobranske pukovnije u Sisak, čiji je vlasnik bio umirovljeni narednik Ignac
Striegl.⁵⁴ No prvi je posao bio veliko razočaranje jer je morao raditi sve teške i nepri-
vlačne poslove. Usto nije dobio crno odijelo kakvo si je zamislio, već samo pregaču.⁵⁵
Bio je vrlo nezadovoljan načinom na koji su časnici postupali s njime. Plaćali su mu
da za njih vara tako da užetom sruši čunjeve, a jednom ga je jedan časnik ulovio i
pljusnuo.⁵⁶ Usprkos svemu, tvrdio je da nije bio ljut na „strica Juricu“ jer je „trebalo
krenuti u bijeli svijet“, a Jurica mu nije mogao ponuditi ništa drugo no konobare-
nje.⁵⁷ Striegl sin Edvard sažalio se nad Brozom te ga je upoznao s dvojicom šegrta
iz bravarske radionice Nikole Karasa u Sisku.⁵⁸

Šegrtovanje je proveo u radionici Čeha⁵⁹ Nikole Karasa u Sisku, gdje je radio
uz 1-2 pomoćnika (kalfe) i 3-4 šegrta.⁶⁰ Karas je Brozu ostao u dobrom sjećanju
jer je svoje šegrte dobro hranio te ih nije tukao niti tjerao da idu u crkvu. Broz ga
je nagovorio da iduće godine uzme za šegrta i njegovog mlađeg brata Stjepana.⁶¹ I
ovdje se Broz prikazivao kao nestašno i domišljato dijete koje je teško prihvaćalo
autoritete. Tako npr. spominje da je u radionici krišom izrađivao ključeve i druge
stvari te uzimao sav novac za sebe, a privatno je govorio i o tome kako se uvlačio u
cirkus bez plaćanja, ili išao krišom u kino gledati lascivne filmove, ili čak tražiti zlato
kopajući po novopronađenim rimskim ruševinama u Sisku. Drugom prilikom, 22.
lipnja 1909., slijedio je glumačku družinu iz Siska u Osijek, gdje je radio kao statist

52 Mandić, *Tito izbliza*, 25.

53 Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 529.

54 Ibid., 530; *ibid.*, tom II, 222. Striegl je umro tijekom Drugog svjetskog rata.

55 Zvonko Štaubringer, *Tito: Hronika jedne mladosti 1907-1925* (Beograd: Komunist, 1969), 15.

56 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 222.

57 Štaubringer, *Tito: Hronika jedne mladosti*, 15.

58 Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 36.

59 Vilko Vinterhalter, *In the path of Tito* (Tunbridge Wells: Abacus Press, 1972), 49.

60 Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 37.

61 Ibid., 38.

na izvedbi Lehárove *Vesele udovice*. Izgleda da je pritom pobjegao s posla. Karas ga je prijavio redarstvu jer je bio odgovoran za njega, pa su ga „žandari“ (redarstvo) doveli natrag.⁶² Štaubringer spominje da je u Sisku radio kao statist na predstavi *Jesenski manevri*.⁶³

Zanimljivo je da je zarađeni novac, osim naravno na odjeću, trošio i na knjige. Izgleda da je najviše volio romane poput onih o Sherlocku Holmesu.⁶⁴ Jednom je prilikom bio toliko zaokupljen romanom da je potrgao bušilicu s kojom je radio dok je čitao. Baš je u taj tren naišao Karas, izgrdio ga i ošamario, čemu je svjedočio i Stjepan Broz.⁶⁵ Broz je odmah nakon primljenog šamara pobjegao u obližnju ciglanu, gdje se skrivao kod nekog prijatelja ili, prema drugom navodu, u Kumrovec.⁶⁶ U svakom slučaju, ubrzo ga je pronašao žandar i odveo u zatvor. Prema Brozovom vlastitom navodu, Karas mu se ipak ispričao te ga je izbavio iz zatvora. Stjepan Broz, međutim, tvrdi da je Franjo Broz prethodno „izgladio stvari“ s Karasom.⁶⁷ U periodu šegrtovanja Broz je pokazao i naklonost prema gimnastici i borilačkim vještinama.⁶⁸

Prema vlastitoj tvrdnji i mnogo kasnijim svjedočenjima brata Stjepana i šegrta Tone Gobca, Broz je za vrijeme šegrtovanja prvi put došao u kontakt sa socijalističkim pokretom, koji je u Sisku bio dosta slab – prvi sindikat je organiziran tek 1910. godine.⁶⁹ Navodno su pokret među radnicima širili Karasovi pomoćnici Karl Schmidt i Ivan Gašparić.⁷⁰ Broz je prodavao „radničke šibice“ za Socijaldemokratsku stranku Hrvatske i Slavonije, distribuirao letke te, navodno, čitao radnički tisak – npr. *Slobodnu riječ*.⁷¹ Kasnije je govorio da ga je tada privukao i antiklerikalni stav socijaldemokratske stranke.⁷² No, pomoćnici su šegrte zainteresirali i za druge stvari: Schmidt je pričao o Halleyjevoj kometi i avijatičaru Farmanu, dok ih je Gašparić podučavao hrvanju grčko-rimskim stilom,⁷³ a sami su šegrti ponekad nedjeljom bježali s nastave i čamcima veslali po rijeci „dok ih ruke nisu zaboljele“.⁷⁴ Kćer Nikole Karasa, Zora, kasnije je svjedočila da je Broz već tada mnogo čitao i uvijek pazio da bude čist i lijepo odjeven.⁷⁵ Od Schmidta je počeo učiti njemački, ispravno prepoznajući vladanje tim jezikom kao ključ za bolje zaposlenje.⁷⁶

62 Ibid., 40; *ibid.*, tom II, 223-225.

63 Zvonko Štaubringer, *Tito u anegdotama* (Beograd: Dobar naslov, Pragma, 2006), 14.

64 Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 40; *ibid.*, tom II, 223-224; Klinger i Kuljiš, *Tito: Neispričane priče*, 21.

65 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 203-205.

66 Ibid., 224; Adamič, *The Eagle and the Roots*, 295.

67 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 204.

68 Ibid., 225.

69 Pavlowitch, *Tito*, 7. Korać u svojoj knjizi praktički ni ne spominje radnički pokret u Sisku.

70 Adamič, *The Eagle and the Roots*, 294; Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 41; Mladen Vrančić, „Učenik iz pete klupe“, *Mladost* (Beograd), IV (1959), br. 136, str. 4. Posljednje je jedini izvor gdje se spominje Gašparićevo prvo ime.

71 Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 43.

72 Štaubringer, *Tito: Hronika jedne mladosti*, 19.

73 Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 532.

74 Vrančić, „Učenik iz pete klupe“, 4.

75 Štaubringer, *Tito: Hronika jedne mladosti*, 87.

76 Zilliacus, *Tito of Yugoslavia*, 26.

Usporedno s radom, od 21. studenog 1907. do 2. studenog 1910. godine pohađao je šegrtsku školu. Ponovno mu se dogodilo da je pao godinu, ovaj put zbog nedovoljne ocjene iz matematike („računa“). I ovdje je pokazao svoju naklonost praktičnim šalama. Jednom je prilikom podmetnuo tintu na crnu stolicu jednog nepopularnog profesora, ali je na stolicu sjeo ravnatelj škole Havelja. Prema vlastitom navodu, odmah je preuzeo odgovornost te mu je oprašteno.⁷⁷ Mihovil Jug, kasniji ravnatelj škole, opisao je Broza – doduše tek 1959. – kao „bistrog i zgodnog dečka“, koji mu je prišao „pristojno i nezaplašen“.⁷⁸ U školi se upoznao s književnošću, a posebno mu se svidio *Gorski vijenac*, *Smrt Smail-age Čengića* te djela Petra Petrovića-Njegoša o kojima im je predavao razrednik Feliks Despot (Srećko Despot).⁷⁹ Broz je Dedijeru ispričao da je tada naučio o opravdanosti i nužnosti borbe protiv zla te o pojmu mučeništva, „duhovne hrabrosti da se vlastiti život žrtvuje za narodno oslobođenje“.⁸⁰ Također navodi da je prihvatio Njegoševo stajalište da je prirodno pravo (pravo pobune protiv tiranina) uvijek jače od pozitivnog prava.⁸¹ Zilliacusove tvrdnje da je u to vrijeme u Sisku vladao jak jugoslavenski osjećaj,⁸² moramo promatrati vrlo skeptično.

Kao i u opisima Brozovog djetinjstva, ovdje se opet pojavljuju motivi poput prkosa autoritetima, izrabljivanja radnika, važnosti obrazovanja (stalni spomeni knjiga i učenja). Usto se prvi put naglašava važnost sportskih aktivnosti i učenja stranih jezika te radničkog pokreta. Sve navedeno zasigurno je imalo pedagošku komponentu, a Broz je trebao služiti kao model za djecu i mladež SFRJ. S druge strane, prisutna je i humoristična, samokritična i „vragolasta“ komponenta Brozove ličnosti – lakše je suosjećati s čovjekom „od krvi i mesa“ nego bezgrješnim polubožanstvom.

Radnik i „fremt“

Nakon završetka šegrtovanja 23. rujna 1910., Broz se zaputio u Zagreb.⁸³ Budući da je prvi put bio prepušten sam sebi u velikom gradu, nije se uspio snaći te je prvu noć proveo spavajući na klupi. Pronašli su ga žandari, ali su mu se smilovali nakon što su shvatili da je tek stigao u grad.⁸⁴ Kratko je vrijeme radio u Petrinjskoj ulici, ali je „otišao bez da je ikome išta rekao“. Zatim se zaposlio u radionici majstora Izidora Haramine u Ilici, ali nije dugo ostao jer „to nije bio posao za kvalificiranog metalca,

77 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 226.

78 T.M. „Još jedan dokument o školovanju Druga Tita“, *Narodni list IX* (1959), br. 2359, str. 2.

79 Godine 1952. Feliksova udovica poslala je pismo Titu, gdje je izrazila oduševljenje što je njen suprug Brozu bio tako drag učitelj. Ovdje je ime navedeno kao Srećko Despot, dok je u većini biografija učitelj nazivan Feliks Despot. Vidi Zvonimir Despot, *Pisma Titu* (Zagreb: Večernji posebni proizvodi, 2010), 63.

80 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 227.

81 Ibid., 228.

82 Zilliacus, *Tito of Yugoslavia*, 24.

83 Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, tom I (Beograd: Komunist, 1977), 263.

84 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 92. Primijetimo da je ovo atipičan prikaz tradicionalnih ideoloških neprijatelja komunista.

a i nadnica je bila mala“.⁸⁵ U listopadu 1910. godine upisao se u Savez kovinarskih radnika u Radničkom domu, Ilica 53, čime je automatski postao pridruženi član Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije⁸⁶ ili, kako je napisao u autobiografiji 1945., „stupio u klasni sindikalni pokret“.⁸⁷

Pošto je uslijed krize ostao bez posla, Broz se spremao kući za Božić.⁸⁸ Kupio je odijelo za 20 kruna, koje mu je već idućeg dana ukradeno, pa se morao zadovoljiti rabljenim odijelom za četiri krune. U siječnju i veljači 1911. godine ostao je u Kumrovcu te pomagao bratu Dragutinu pri izradi betonskih lijevaka za kanale i crjepove.⁸⁹

Zbog toga su ga navodno kritizirali kod kuće, predbacujući mu što je izučio zanat, a radio tako nisko kvalificirani posao. Stoga se odlučio potražiti sreću u „fremtu“, kako su tada u Zagorju zvali odlazak mladog, tek izučenog pomoćnika na naukovanje u drugo mjesto ili državu. Mandić tvrdi da nije pošao samo trbuhom za kruhom, već da ga je zanimalo i je li drugdje život bolji, „vlada [li] ista opresija“ svugdje.⁹⁰ Početkom ožujka 1911. godine uputio se vlakom iz Rajhenburga u Ljubljanu, gdje je uzalud tražio posao sve dok mu nije nestalo novaca. Zato je dalje morao ići pješke, ovaj put u Trst, preko Logateca, Sežane i Opčine.⁹¹ Na putu je morao spavati na otvorenom, ili kod seljaka. U Trstu je prvi put primio socijalnu pomoć i smještaj od sindikata, koji su takvu pomoć pružali svim radnicima bez obzira na nacionalnost (*Mutuo soccoroso*). Trst mu je ostao u sjećanju kao vrlo živ grad, te je tu više vremena proveo razgledavajući no tražeći posao. Nakon deset dana⁹² bezuspješnog traženja posla vratio se kući preko Šentpetera na Krasu, Rakeka⁹³ i Brežica, dijelom pješke a dijelom kao putnik na kolima jednog seljaka.⁹⁴

Nakon dan-dva boravka u roditeljskoj kući ponovno je pokušao sreću u Zagrebu. Radio je na dva mjesta kao bravar, ali mu se nijedno nije svidjelo, pa je nakon kraćeg vremena otišao raditi kod mehaničara Augusta Knausa na Prilazu br. 65.⁹⁵ Tamo je proširio svoje znanje (postao je „mehaničar u pravom smislu“), ali se morao nositi i s upornim zahtjevima oca, koji je svakog mjeseca tražio da mu šalje novac. Broz je Dedijeru ispričao da je tada prvi put sudjelovao u štrajku, koji je naposljetku bio uspješan i radnicima osigurao devetosatno radno vrijeme, veću

85 Štaubringer, *Tito: Hronika jedne mladosti*, 20; Tito, *Sabrana djela*, tom I, 263. U istoj radionici je kasnije našao posao Stjepan Broz (vidi Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 204).

86 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 229. Zbog prethodne su zabrane sindikata radnici bili stvorili mješovite stranačko-sindikalne organizacije.

87 Ibid., 92.

88 Adamič, *The Eagle and the Roots*, 295.

89 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 230.

90 Mandić, *Tito izbliza*, 45.

91 Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 47.

92 Štaubringer, *Tito: Hronika jedne mladosti*, 20.

93 Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 48.

94 Ibid., tom II, 231.

95 Ibid., 231; Tito, *Sabrana djela*, tom I, 264. Kako spominje odlazak u Trst u ožujku, a zatim sudjelovanje na prvosvibanjskim demonstracijama, Broz je kod Knausa vjerojatno počeo raditi u travnju.

plaću i pravo proslave Prvog svibnja.⁹⁶ Tvrdio je i da je sudjelovao u proturežimskim demonstracijama.⁹⁷

Možda s namjerom da se riješi očevih zahtjeva za novcem, 1. srpnja se odlučio ponovno poći u „fremt“.⁹⁸ Knaus ga je u tome podržao, navodno jer je u mladosti i sam to želio te mu je čak isplatio još jednu plaću kako bi pokrio putne troškove. Važno je istaknuti da je Broz kasnije govorio da se tada uvjerio da „nisu svi poslodavci zli ljudi i bez duše, niti su svi radnici oličenje dobrog i poštenog“.⁹⁹

U autobiografiji iz 1945. godine Broz tvrdi da je od 1911. - 1913. godine radio u metalurškim tvornicama u Kamniku, Jince-Čenkovu, Plzenu, Beču, Bečkom Novom Mjestu i Ljubljani.¹⁰⁰ Kasnije je spomenuo da je mislio prvo ići u Beč, ali se predomislio jer se bojao da u Beču ne prođe kao u Trstu.¹⁰¹ Dobar dio puta prevalio je pješice, tvrdeći da je to „najbolji način da upoznaš ljude i zemlju“. Nigdje se nije dugo zadržavao jer je, kako sam kaže „imao takav karakter da kada mi dodija na jednom mjestu želim ići dalje“. U Kamniku je pristupio gimnastičkom udruženju Sokol, nositeljima panslavenskih ideja i suparnicima klerikalnih Orlova.¹⁰² Broz je spomenuo da je Sokolima pristupio iz nepolitičkih pobuda, prvenstveno kako bi mogao nositi lijepo odijelo. No Dedijer tvrdi da je imao i političke motive.¹⁰³ Dedijer čak prenosi i svjedočenja dvojice Brozovih kolega iz Kamnika i Jince Čenkova, Antonina Lenca i Johna (Karela?) Pótokera, prema kojima je Broz tada bio aktivni socijalist.¹⁰⁴

Nakon propasti tvornice u Kamniku 18. travnja 1912. godine direktor je radnike poslao u čeličanu Moritz Arndt u Jince-Čenkovu,¹⁰⁵ ali dok nisu došli tamo nisu ni znali da su zapravo poslani kao štrajkbreheri. No tamo su se Broz i ostali radnici navodno priključili štrajkašima, izborili veća prava za njih te radna mjesta za sebe, vjerojatno početkom srpnja.¹⁰⁶ To je bila prekretnica u Brozovom životu, ali vjerojatno ne u smislu da je tada postao uvjereni socijalist, već u tome da mu se

96 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 232.

97 Begović, *Tito. Biografske beleške*, 7.

98 Tito, *Sabrana djela*, tom I, 265.

99 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 233.

100 Ibid., 92.

101 Ibid., tom I, 50.

102 Ibid., tom II, 234. Sokol (osnovan 1862.) bio je izvorno češko udruženje koje se službeno nije bavilo politikom, ali je nastalo pod snažnim utjecajem romantičarskog nacionalizma te je ubrzo postao platforma za širenje češkog nacionalnog pokreta, posebno među mladim stanovništvom. Sokol se brzo širio među druge Slavene u Monarhiji, te je uz intelektualce počeo privlačiti sve veći broj radnika. U prvom desetljeću 20. st. poprimio je pan-Slavenska obilježja te se proširio i na Slavene izvan okvira Monarhije. Udruženje je službeno ukinuto 1915. godine, ali je ponovno zaživjelo u međuratnom razdoblju. Uspjeh organizacije potaknuo je stvaranje suparničkih organizacija, jedna od kojih su bili Orlovi (češki Orel, osnovana 1896.), koje je podupirala Katolička crkva. Kasnije su osnovane slične organizacije u Hrvatskoj i slovenskim zemljama.

103 Ibid., 234, 240.

104 Ibid., tom I, 51, 679.

105 Ibid., 679; Ridley, *Tito: Biografija*, 62. Brozov kolega John Pótokar kao ime tvornice navodi „Koblen Danek“.

106 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 234, 239.

socijalno-ekonomsko stanje počelo ubrzano poboljšavati. U Jince-Čenkovu je tako svakog mjeseca zaradio dovoljno za odijelo, išao je na plesove i u krčme.¹⁰⁷

Nakon toga se odlučio potražiti bolji posao u Plzenu, gdje je stigao krajem kolovoza. Nakratko je radio u Škodi, a zatim je prvi put napustio granice Monarhije, zaputivši se u München. Tamo je ostao samo desetak dana, a nakon toga je radio u jednoj maloj tvornici sidara na Rajni.¹⁰⁸ Idući posao našao je u Mannheimu, u tvornici Benz. Dedijer spominje kako je ovdje bio pretplaćen na organ omladine Socijaldemokratske stranke Njemačke *Arbeiter-Jugend*¹⁰⁹ i slušao predavanja u radničkom domu. No ponovno se čini da ga je više zanimala književnost, poput Goetheovog *Fausta*,¹¹⁰ *Tisuću i jedne noći* i *Utvare na gradu Soko*.¹¹¹ Tvrdnje da je tada s ostalim radnicima čitao *Kapital* (iako i sam priznaje da ga baš nije razumio) te posebno da se tada družio s grupom ruskih revolucionara u lokalnu *Café Salomon* nemoguće je provjeriti. No vlastiti iskaz o tome da je ponovno razmišljao o putu u Ameriku sugerira da je osobna ambicija, tj. želja da poboljša materijalno stanje, i dalje bila jaka.¹¹² Dedijer prenosi svjedočenja njegovih tadašnjih kolega Viktora Šubića i spomenutog Pótokera, koji su Broza prikazali kao više zainteresiranog za knjige no „lumpovanje ili djevojke“, obazrivog prema drugima te sklonog lijepom odijevanju.¹¹³ Mandić tvrdi da je zbog emotivne vezanosti uz zavičaj te potrebe za djelovanjem protiv ugnjetavanja u Mannheimu odlučio ne ići u SAD.¹¹⁴ Teško je vjerovati ovoj tvrdnji, koja zapravo samo ukazuje na to da je želja za odlazak u SAD još uvijek bila prisutna kod mladog Broza.

Nakon kraćeg rada u Ruhru, daljnje zaposlenje tražio je u Beču, gdje je nakratko radio u alatnici kod Gridela.¹¹⁵ No to mu se nije sviđelo pa je otišao u Bečko Novo Mjesto raditi kod Daimlera kao probni vozač, što je vjerojatno bilo samo neslužbeno mjesto.¹¹⁶ Ovdje mu se posebno sviđelo i možemo naslutiti da se tada u njemu pobudila i određena strast prema automobilima. No na ovom je mjestu prilikom rada zadobio i ozljedu na ruci. Uskoro je sreo brata Martina, s kojim je zatim stanovao u mjestu Neudörfel an der Leithe.¹¹⁷ Mjesec dana prije poziva u vojsku otišao je u Graz, gdje je sreo prijatelja s kojim je prethodno zajedno radio u Kamniku. Dedijer navodi i da je možda neko vrijeme radio u Düsseldorfu.¹¹⁸

107 Ibid., 239.

108 Tito, *Sabrana djela*, tom I, 266.

109 Navodno svjedočenje Brozovog kolege Ludwiga Laiera spominje da je Broz čitao taj list, ali isto tako spominje da je tamo radio 1910. i 1911. godine, što zasigurno nije točno. Vidi „Metalac u Benzu“, *Večernji list* XXIV(1980), br. 6373, str. 19.

110 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 239.

111 Ibid., tom I, 679.

112 Ibid., tom II, 235-236.

113 Ibid., 239; *ibid.*, tom I, 679.

114 Mandić, *Tito izbliza*, 30.

115 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 220.

116 Auty, *Tito: A Biography*, 29.

117 Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 52.

118 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 236.

U Beču je Broz nastavio uspon na društvenoj ljestvici te se očito nastojao „pogospoditi“, što je podrazumijevalo usvajanje popularne kulture, koja je tada bila izrazito gradski usmjerena. Nedjeljom je išao na orfeume, u kojima su uz lake bečke valcere mađioničari i klaunovi izvodili svoje vještine. Za kavane nije imao novaca, pa je mogao samo slušati glazbu uz ogradu dok ga konobari ne bi potjerali. Bavio se gimnastikom, mačevanjem (koje je prema Bilainkinu počeo učiti još u Sokolima) te plesom.¹¹⁹

Dedijer prenosi da su kolege iz tvrtke Griedl Broza zadirkivali, dobacujući mu „Krobot, Krobot“ jer je želio pobjedu Srbije i drugih balkanskih zemalja u balkanskim ratovima, te se distancirao od tzv. „ratne histerije“, koju je prikazao isključivo kao fenomen pojedinaca. No takav stav teško je uskladiti s njegovim držanjem u Prvom svjetskom ratu. Isto vrijedi i za njegovo navodno protivljenje austromarksizmu po pitanju autonomije naroda unutar Austro-Ugarske.¹²⁰ S druge strane, iako tada vjerojatno nije prihvatio jugoslavensku odnosno panslavensku ideju, ipak je u ovom razdoblju svoga života prvi put došao u izravni doticaj s njenim pristašama.

Gledano s pedagoške perspektive, u ovom dijelu Brozove biografije dominira motiv prelaska iz lokalnog u globalno, tj. poticanje solidarnosti s radnicima u drugim zemljama. Nazire se opasnost „klasnog neprijatelja“, koji putem hušaka i na druge načine želi zavladati radnike. I dalje su prisutni motivi važnosti učenja, sporta i marljivog rada. Kao pojedinac, Broz ovdje posvećuje više pažnje svojem izgledu i manirama te se uzdiže u ekonomskom i kulturnom smislu. Pouka je da je radom na sebi i povezivanjem s drugim radnicima moguće izboriti se za veća prava i postići bolji životni standard.

Vojnik i rat

Stjepan Broz spominje da je Josip još u proljeće 1912. godine išao na novačenje te da je tom prilikom posjetio roditeljski dom u Kumrovcu.¹²¹ U autobiografiji iz 1945. godine Josip Broz navodi da je u 25. (zagrebačku) domobransku pukovniju austrougarske vojske stupio u jesen 1913. godine, ali ne navodi točan datum niti mjesec.¹²² Tvrдио je da je služio u bečkom Arsenalu, u tehničkoj službi topništva,¹²³

119 Ibid., tom I, 52-53; George Bilainkin, *Tito* (New York: Philosophical Library Inc., 1950), 21. Adamič navodi i da je radio u Bernu, ali taj podatak ne postoji u drugim biografijama. Vjerojatno se radi o zabuni. Adamič, *The Eagle and the Roots*, 297

120 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 237; Filip Hameršak, *Tamna strana Marsa. Hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat* (Zagreb: Ljevak, 2013), 322. Ovo treba promatrati u kontekstu etničkih napetosti unutar Austro-Ugarske te širenja slavenskih iredentističkih pokreta koje su podupirale Rusija i Srbija. Vidi Željko Karaula, „Sarajevski atentat – reakcije Hrvata i Srba u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji“, *Radovi* 43 (2011): 255-291; Damir Agičić, „Civil Croatia on the Eve of the First World War“, *Povijesni prilozi* 14 (1995): 301-317 i Pierre Renouvin, *Europska kriza i Prvi svjetski rat* (Zagreb: Golden marketing, 2008), 78.

121 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 204.

122 Ibid., 92. Jedan njegov vršnjak, Jakob Jarac, navodi da je to bilo u listopadu (vidi dolje). Louis Adamič tvrdi da je stupio u 27. pukovniju, no to je sigurno njegova pogreška – vjerojatno je pomiješao ovaj podatak s onim da je Broz radio kao konobar u kantini 27. pukovnije u Sisku.

123 Pero Damjanović, *Tito pred temama istorije* (Beograd: Narodna knjiga, 1977), 349; Tito, *Sabrana djela*, tom I, 267.

gdje je vojni rok bio tri godine (kao što je bilo u uobičajeno u zajedničkoj vojsci Austro-Ugarske).¹²⁴ Prema Bilainkinu, Broz je završio topnički tečaj negdje tijekom 1914. godine.¹²⁵ Kasnije je govorio: „Tu mi nije bilo loše, ali želio sam da budem sa zemljacima. Bio sam usamljen među Austrijancima i Nijemcima. Napisao sam molbu za prekomandu u 53. [zagrebačku] pukovniju.“¹²⁶ Nije jasno je li i koliko dugo služio u toj pukovniji,¹²⁷ ali je uskoro, (također) na vlastitu molbu, prebačen u 25. domobransku pukovniju, gdje je rok službovanja bio nešto kraći – ukupno dvije godine.¹²⁸ Nemamo dovoljno podataka za detaljniju interpretaciju ovog događaja, pa možemo samo nagađati je li Broz govorio istinu kada je tvrdio da je tražio premještanje da bude zajedno sa sunarodnjacima (i može li se tu iščitati nekakav osjećaj hrvatskog nacionalnog identiteta) ili se radilo samo o želji za kraćom službom u vojsci. Slično tome, ne znamo je li zapovjedništvo odobrilo Brozovu molbu jer su u njemu nazirali potencijal ili iz nekog prizemnijeg razloga. Usto ostaje nepoznato kada je točno Broz počeo službovati u pješaštvu umjesto u topništvu – u vrijeme obuke, u vrijeme napada na Srbiju, ili tek na ruskom bojištu. Jedino Bilainkin spominje da je i dalje ostao u službi topništva, ali se taj navod ne poklapa s onime Brozovim opisima ratnih iskustava na istočnom bojištu, pa se vjerojatno radi o biografovoj pogreški.¹²⁹

Broz se pokazao izvrsnim mačevaocem: „Neki kapetan Murković, strastveni mačevalac, uzeo me u grupu vojnika koje je svakodnevno podučavao, a potom i u ekipu za armijsko takmičenje koje se održavalo u Budimpešti.“¹³⁰ Osvojio je prvo mjesto u mačevalačkom natjecanju pukovnije i drugo mjesto na prvenstvu austrougarske vojske u Budimpešti u svibnju 1914. godine¹³¹ te je prilikom primanja diplome i medalje bio oduševljen što se rukovao s nadvojvodom Josipom, bratom kralja Franje Josipa.¹³² Kasnije je sinu Miši ispričao da se u finalu borio protiv austrijskog grofa u čiju je korist sudac stalno sudio, što ga je naljutilo tako da je grofu zadao nedopušteni udarac i bio diskvalificiran.¹³³ Sudbina njegovog trofeja i diplome je nejasna. U drugom svesku *Novih priloga* stoji da ih je čuvala Josipova sestra Tereza „Rezika“ Broz, ali ih je uništila „da ih ne nađu ustaše“.¹³⁴ No u prvom svesku piše da je Broz trofej izgubio u Rusiji,

124 Ibid., tom I, 55.

125 Bilainkin, *Tito*, 21.

126 Josip Broz Tito, *Autobiografska kazivanja*, tom I (Beograd: Narodna knjiga 1983), 23.

127 Klinger i Kuljiš tvrde da je „elitna“ 53. Pukovnja već bila popunjena. Rok službovanja tamo je također bio tri godine. Klinger i Kuljiš, *Tito: Neispričane priče*, 26.

128 Dedijer, *Novi prilozii*, tom I, 55. Renouvin spominje da je u lipnju 1912. zakonom o novačenju aktivno služenje produženo na tri godine za konjicu, a na dvije i pol za pješaštvo i topništvo (str. 138), no nije mi poznato je li rok neposredno prije početka rata produžen na tri godine.

129 Bilainkin, *Tito*, 21. Bilainkin spominje da je Broz u Rusiji zarobljen zajedno sa svojom bitnicom, dok je u svim drugim opisima sukoba na Istočnom bojištu Brozova jedinica prikazana kao pješačka.

130 Tito, *Autobiografska kazivanja*, tom I, 23.

131 Damjanović, *Tito pred temama istorije*, 350.

132 Tito, *Autobiografska kazivanja*, tom, I 24.

133 Ridley, *Tito: Biografija*, 67.

134 Dedijer, *Novi prilozii*, tom I, 56-58.

kada mu je ispao dok je radio na popravku jednog motora u mlinu.¹³⁵ Štaubringer pak piše da ga je izgubio pri povratku u Veliko Trojstvo nakon rata.¹³⁶

Broz je krajem 1913. godine poslan na dočasnički tečaj što je, kako sam kaže, rado prihvatio.¹³⁷ Ovaj navod dovodi u pitanje njegove kasnije tvrdnje da se protivio ratu. Ridley piše da je u vodnika unaprijeđen još na Božić 1913. godine, Klinger i Kuljiš pišu da je unaprijeđen već u svibnju, dok prema Dedijeru Broz samo spominje da je u pohod na Srbiju krenuo kao vodnik 1914. godine.¹³⁸ Zanimljivo je i da ga je poručnik Tičak zadužio za podučavanje nepismenih ročnika.¹³⁹

Tek u autobiografiji iz 1952. godine Broz daje negativnu ocjenu austrougarske vojske kao staromodne i tromе.¹⁴⁰ Ispričao je i nekoliko anegdota o zaglupljujućem i ponižavajućem drilu u austrougarskoj vojsci.¹⁴¹ Događaj koji najčešće spominje vezan je uz prvi dan u vojsci:

Kad sam stupio u vojsku, imao sam, kao i svi mladi ljudi, frizuru. Jasno mi je bilo da vojnici moraju biti ošišani, ali način na koji je to bilo učinjeno, duboko me je vrijeđao. Još na vratima dočekao me je kaplar: „O, gospon socijalist, i vi ste tu. Molim lijepo, pridite da vam ja uredim vašu kosu.“ Dograbio je mašinu za šišanje i napravio mi križ kroz kosu.¹⁴²

Kasnije je govorio i da mu se nije sviđala vojna služba u „vojsci ugnjetavača, koja je držala narode u ropstvu“ te nije dozvoljavala vojnicima da pokažu inicijativu. Posebno ga je uvrijedilo držanje pukovnika Ante Matasića,¹⁴³ koji se čak i nakon uspjeha u mačevanju ponašao prema njemu s netrpeljivošću, navodno zbog njegovog neplemičkog podrijetla.¹⁴⁴ Značajno je da je Broz privatno govorio Đilasu da je Austro-Ugarska bila „dobra, organizirana država.“¹⁴⁵ Uostalom, budući da je sam tvrdio da je u vojsku išao „da izuči vojno umijeće“¹⁴⁶ za Broza austrougarska vojska

135 Ibid., tom II, 206.

136 Zvonko Štaubringer, „Josip Broz's Admission to the CPY“, *Socialist Thought and Practice* 19 (1979), 83.

137 Štaubringer, *Tito: Hronika jedne mladosti*, 26.

138 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 92, 243; Klinger i Kuljiš, *Tito: Neispričane priče*, 28; Ridley, *Tito: Biografija*, 67.

139 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 92.

140 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 244.

141 Štaubringer, *Tito: Hronika jedne mladosti*, 25-26.

142 Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 57. „Kaplar“ je zapravo, prema Brozovim riječima bio Gefreiter (razvodnik), kako je objasnio u svojim TV memoarima.

143 Ante Matasić (1862. – 1942.) bio je hrvatski vojnik i pravaški aktivist. Tijekom Prvoga svjetskoga rata unaprijeđen je u generala bojnika. Nakon rata je umirovljen, a zatim je nekoliko mjeseci proveo u zatvoru. U međuratnom razdoblju ostao je aktivan pravaš, što ga je dovelo u sukob s režimom. Uspostavom NDH postao je general pješništva u Hrvatskom domobranstvu.

144 Štaubringer, „Josip Broz's Admission to the CPY“, 83; Tito, *Autobiografska kazivanja*, tom I, 24; Klinger i Kuljiš, *Tito: Neispričane priče*, 27. Matasić je kasnije postao general u Domobranstvu NDH i počasni član ustaškog pokreta.

145 Đilas, *Tito*, 134.

146 Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 56-58.

očito nije bila potpuno nesposobna jer se, kako smatra Hameršak, inače ne bi mogao nadati da bi u njoj stekao ikakva vojnička znanja.¹⁴⁷

Početak Prvog svjetskog rata Broz je mobiliziran u 10. satniju 25. pukovnije 42. divizije domobranstva (42. divizija sudjelovala je u sklopu 13. korpusa i 5. armije zajedničke vojske). Iako je to u kasnijim autobiografijama prešutio, Broz u autobiografiji iz 1935. godine navodi da je bio na srpskom bojištu do drugog odstupanja austrougarske vojske u prosincu 1914. godine.¹⁴⁸ Jedini konkretni podatak koje je dao, osim priče da je zatvoren u Petrovaradinsku tvrđavu, jest da je njegova jedinica bila prvo postavljena u Bežaniji sjeverno od Beograda, a kasnije blizu Rume.¹⁴⁹ Adamiću je čak rekao da je već u jesen 1914. godine prebačen na Galicijsko bojište.¹⁵⁰ Prema iskazu brata Stjepana Broza, međutim, Josip se borio na Drini. Stjepan spominje i da je već u prvim borbama na Drini poginulo deset Kumrovčana, iz čega se može naslutiti da se radilo o vrlo teškim borbama,¹⁵¹ za razliku od uobičajenih prikaza tog dijela Brozovog ratnog puta u službenim biografijama. Prema *Vojnoj enciklopediji*, Brozova se divizija borila u regiji Batara, Lešnice, G. Dobrića i Šora, a kasnije je prebačena južno od Loznice. Osim forsiranja Drine i zauzimanja Šora, 42. divizija sudjelovala je u krvavim sukobima oko Gučeva.¹⁵²

U Dedijerovoj biografiji iz 1953. godine Brozova je pukovnija prikazana u vrlo lošem svjetlu. Zapovjednik čete satnik Šleiher,¹⁵³ navodno je čak i pred vojnicima pokazivao strah od bojišta, dok su zapovjednik bataljuna Slavko Štancer¹⁵⁴ i vodnik Ivan Tomašević¹⁵⁵ prikazani kao srbojci. Spomenuto je i da je prilikom puta prema srpskoj granici jedan časnik, Srbin, izvršio samoubojstvo, navodno zbog „zaoštrenih

147 Hameršak, *Tamna strana Marsa*, 320-321.

148 Dedijer, *Novi prilozii*, tom II, 243-244.

149 Štaubringer, „Josip Broz's Admission to the CPY“, 84; Tito, *Sabrana djela*, tom I, 267.

150 Adamić, *The Eagle and the Roots*, 299.

151 Dedijer, *Novi prilozii*, tom II, 204. Stjepan Broz službovao je kao vojnik u 31. lovačkom bataljunu zajedničke vojske. Ranjen je kod Katowica, prebačen u bolnicu u Šleskoj, a kasnije radio u nekoliko vojnih radionica. Krajem rata vratio se u roditeljski dom u Kupincu.

152 U *Vojnoj enciklopediji* se spominje da su u razdoblju od 8. rujna do 23. listopada austrougarski gubici iznosili oko 50% početnog broja vojnika koji su krenuli na Drinu. Štoviše, 5. armija, u čijem se sastavu nalazio Broz, je u prvom pokušaju prelaženja Drine 8. rujna, imala 4400 gubitaka. Borila se protiv srpske Drinske divizije II i Kombinovane divizije I. *Vojna enciklopedija*, sv. 2., (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 539-542.

153 Puno ime prema *Viestniku naredaba za Kraljevsko ugarsko domobranstvo: Osobni poslovi*, 1915. je Zlatko (Aurel) Šleiher. Šleiher se kasnije istaknuo u ratu, dobivši u lipnju 1915. odlikovanje, a idući mjesec i carevo pohvalno priznanje.

154 Slavko Štancer (1872. – 1945.) hrvatski vojnik u službi Austro-Ugarske, a kasnije NDH. U Prvom svjetskom ratu stekao je čin pukovnika. Tijekom rata je izgubio ruku, te stekao zloglasnu reputaciju zbog provođenja neumoljive stege nad vojnicima kojima je zapovijedao (u ovome ga kontekstu u svojim djelima spominju Josip Horvat i Miroslav Krleža). U vrijeme NDH je unaprijeđen u generala pješaštva te je jedno vrijeme zapovijedao kopnenim snagama NDH. Po završetku rata je osuđen na smrt, ali je preminuo prije izvršenja presude.

155 Ivan Tomašević (1892. – 1945.) hrvatski vojnik u službi Austro-Ugarske, Kraljevine SHS / Jugoslavije i NDH. U Prvom svjetskom ratu dosegao je čin satnika, u međuratnom razdoblju pukovnika, a u Drugom svjetskom ratu unaprijeđen je u generala Domobranstva NDH. Nakon rata je osuđen na smrt i pogubljen.

odnosa“ u pukovnici.¹⁵⁶ Iako ne možemo potvrditi istinitost ili neistinitost ove priče, ipak vrijedi napomenuti da je vrlo malen broj austrougarskih Srba odbio ratovati protiv svojih sunarodnjaka iako im je ponuđen izbor da budu postavljeni na drugo bojište.¹⁵⁷ Još manje uvjerljive su priče u Štaubringerovoj biografiji gdje Broz svoju pukovnicu opisuje kao izrazito antiratno i antihabsburški raspoloženu.¹⁵⁸ Prema radovima Bogumila Hrabaka vidljivo je upravo suprotno – dezertera je bilo vrlo malo prije 1917. godine, a vojnici su bez obzira na nacionalnost bili mahom proaustrijski raspoloženi, odnosno bili su u prvom redu vjerni svojem caru i kralju.¹⁵⁹

Dedijer u *Novim priložima* opisuje put Brozove pukovnije na temelju itinerara kojeg je dobio na uvid u Vojnom arhivu u Beču. Ona je sudjelovala u više sukoba na Drini, Kolubari i Ljigu te kod Valjeva i Beograda, sve do povlačenja južno od Beograda koje je dovršeno 15. prosinca 1914. godine. Pukovnica je u siječnju 1915. godine prebačena u Bukovinu, pa u Galiciju.¹⁶⁰ Simić tvrdi da je Broz stalno napredovao – otišao je kao narednik, a sa Srpskog se bojišta vratio kao stariji narednik, najviši dočasnički čin. Postavljen je za stožernog narednika u 42. domobranskoj pješачkoj divizionu. Simić piše i da je područje gdje je boravila 25. pukovnica najteže stradalo u ratu, te je do 1916. godine izgubilo 30 posto stanovnika, implicirajući da je pukovnica bila odgovorna za masovne zločine nad civilima. Tvrdi i da je sam Broz priznao da je bio u „kaznenoj ekspediciji“ (podcrtano u izvorniku) na Srbiju. Iako je Broz priznao da je prisustvovao u napadu na Srbiju, nikad se nije služio tim izrazom.¹⁶¹ Takve tvrdnje Simića i nekih drugih srpskih autora upućuju na nastojanja da se Broza prikaže kao jednog u nizu „neprijatelja“ srpskog naroda, što će neki drugi srpski autori „razraditi“ do apsurdnih granica, dovodeći ga u vezu sa Slavkom Štancerom, kasnijim generalom NDH, koji je u Prvom svjetskom ratu bio zapovjednik bataljuna u kojem je služio Broz.¹⁶²

Dedijeru je Broz prepričao da je tri dana bio zatvoren u Petrovaradinskoj tvrđavi jer je izjavio da je socijalist i da će se, kada njegova pukovnica bude prebačena u Galiciju, predati Rusima.¹⁶³ U Štaubringerovoj biografiji to je elaborirano citatom: „Ne pucam na braću! Ja sam socijalist. To ne mogu trpjeti. Predat ću se čim stignem

156 Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 59; Ljubomir Milin, „Petrovaradinski sužanj“, *Crvena zvezda* IX (1969), br. 369, str. 3.

157 Josip Horvat, *Prvi svjetski rat*, (Zagreb: Stvarnost, 1967), 159.

158 Štaubringer, *Tito: Hronika jedne mladosti*, 26.

159 Bogumil Hrabak, „Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslovenskim zemljama u Prvom svjetskom ratu“, *Zbornik HIS* 16/4(1979): 4-5. Idem, „Konceptije federativne i konfederativne Jugoslavije među Jugoslovenima u Rusiji (od aprila 1916. do aprila 1918. godine)“, *Časopis za suvremenu povijest* 21/1-3 (1989): 3-6.

160 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 245-246.

161 Simić, *Tito: Strogo povjerljivo*, 44-45.

162 Vidi još: Hameršak, *Tamna strana Marsa*, 187. Usp. npr. Veljko Miladinović, „Tito u kaznenoj ekspediciji na Srbiju“, *Press online*, <http://www.pressonline.rs/zabava/life-style/106830/tito-u-kaznenoj-ekspediciji-na-srbiju.html> (pristup 18. rujna 2013.) ili Marko Lopušina „Tito je Mason“, *Serbianna*, <http://serbianna.com/srpski/archives/304> (pristup 25. siječnja 2014.)

163 Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 60.

na front!¹⁶⁴ Ovo je neobična tvrdnja budući da, čak i ako prihvatimo da je Broz tada bio socijalist, ostaje činjenica da je golema većina europskih socijaldemokrata barem u početku podupirala svoje vlade u ratu.¹⁶⁵ Prema mišljenju Klingera i Kuljiša, dodatni razlog da sumnjamo u Brozovu sklonost Srbima možemo naći u činjenici da se u svojim TV memoarima za austrougarske vojnike koristio pojmom „naši“, koje razlikuje od „Srba“.¹⁶⁶ No to možda nije toliko neuobičajeno s obzirom da su mu u tom trenutku Srbi ipak bili neprijatelji.¹⁶⁷

Incident koji je doveo do Brozovog zatvaranja u Petrovaradinskoj tvrđavi navodno se zbio u selu Majur, gdje je bio prenoćio kod seljanke Kopicl, Srpkinje iz Novog Sada, nakon što je proveo dan tražeći neke časničke stvari (odore i sl.) koje su se zagubile.¹⁶⁸ Broz tvrdi da je zbog optužbe za širenja antiratne propagande izveden pred bojnika Junga te da ga je od zatvora spasilo svjedočenje navedene Srpkinje.¹⁶⁹ U autobiografiji iz 1952. godine svjedok nije imenovan, ali je muškog roda.¹⁷⁰ Begović jednostavno piše da je Broz pušten zbog nedostatka dokaza.¹⁷¹ Ova cijela priča ne djeluje baš uvjerljivo. Ridley je sumirao da je Broz dao tri verzije o zatočeništvu: marksističko-lenjinističku (prikazuje ga kao socijalista i protivnika rata), panslaviističku (ista kao prva, samo još spominje namjeru predaje Rusima) te treću priču, u kojoj je Đilas priznao da se radilo o administrativnoj greški, odnosno neutemeljenom nepovjerenju koju je jedan narednik pokazao prema njemu te da je u zatočeništvu proveo samo jedan dan.¹⁷² Epizoda s Petrovaradinom opisana je i u jednom broju *Crvene zvezde* iz 1969. godine, koji dakako iznosi „politički korektnu“ verziju Brozova uhićenja. Iako je dobar dio preuzet iz Dedijerove biografije, ima i ponešto dodatnog materijala u obliku sjećanja Stjepana Pletikapića, vojnika pekarske čete smještene u Petrovaradinu. Broz i četvorica pekara prikazani su kao socijalisti. Narednik koji ga je uhitio opisan je kao „lički Srbin“, „stara vojničina kojeg je dril toliko dotukao da više nije mislio svojom glavom“. I ovdje je vidljiva nedosljednost kada Broz tobože kaže da je u Petrovaradin stigao ubrzo nakon dolaska na bojište, a da je gotovo odmah nakon što je pušten poslan u Galiciju.¹⁷³ To bi značilo da je morao biti zatvoren barem tri mjeseca, što se nikako ne može uskladiti s gore spomenutim inačicama priče.

164 Štaubringer, *Tito: Hronika jedne mladosti*, 26.

165 Korać, *Povijest radničkog pokreta*, 236; Antonio Gibelli, „Socijalisti i rat: slom Druge internacionale“, *Povijest*, sv. 16, ur. Enrico Cravetto (Zagreb: Europapress holding, 2008), 102-106; Renouvin, *Europska kriza*, 166-167, 270-271.

166 Klinger i Kuljiš, *Tito: Neispričane priče*, 28.

167 Činjenica da se Tito bavio mačevanjem, hrvanjem, lovom i sličnim aktivnostima, kao i njegovo prilično hladno i neutralno opisivanje ratnih zbivanja mogu se eventualno vidjeti kao teško spojivima s njegovim navodnim pacifizmom (vidi još Hameršak, *Tamna strana Marsa*, 321).

168 Klinger i Kuljiš, *Tito: Neispričane priče*, 29; Štaubringer, „Josip Broz's Admission to the CPY“, 84-85.

169 Dedijer, *Novi prilozii*, tom I, 60.

170 Ibid., 535.

171 Begović, *Tito. Biografske beleške*, 11.

172 Klinger i Kuljiš, *Tito: Neispričane priče*, 29-30; Ridley, *Tito: Biografija*, 71.

173 Milin, *Petrovaradinski sužanj*, 3. U tekstu se spominje i strijeljanje „nevinih Ašanjava“ od strane austrougarskih vlasti.

Općenito, teško je vjerovati da bi „problematičnog“ dočasnika tako olako oslobodili, ili ga vratili na isto bojište, a još manje da bi mu na Istočnom bojištu povjerali zapovjedništvo nad samostalnom izvidnicom. Hameršak zaključuje da, iako još nije napravljen ozbiljniji pokušaj da se utvrdi put Brozove jedinice, njegov boravak u petrovaradinskom pritvoru valja smjestiti ne u kolovoz ili rujan, nego tek u prosinac 1914. godine jer se tek tada 42. pješačka divizija našla u blizini petrovaradinske tvrđave.¹⁷⁴ Značajno je da u popisu izvora Dedijer spominje Brozovo saslušanje u Petrovaradinu 1915. godine (!), ali nije jasno postoje li uopće relevantni dokumenti.¹⁷⁵ Nadalje, začuđujuće su Brozove tvrdnje o namjeri da se preda Rusima, dok čak ni ne spominje mogućnost prebjega Srbima.

Među pismima koje je Zvonimir Despot kompilirao u knjizi *Pisma Titu* vrlo je zanimljivo ono Titovog vršnjaka Jakoba Jarca iz 24. svibnja 1963. godine. On tvrdi da je zajedno s Brozom krenuo u domobranstvo u listopadu 1913. godine, u 2. vod 10. satnije 3. bataljuna 25. domobranske pukovnije. Jarac tvrdi da su tamo služili do svibnja, kada je Jarac otišao u Beč. Ponovno su se sreli kada su išli u Srbiju, te ostali zajedno sve dok Broz nije zarobljen. Nažalost, nema nikakvih detalja o ratnim iskustvima.¹⁷⁶

Moramo spomenuti i poznatu fotografiju Broza iz Prvog svjetskog rata koju je Dedijer prvi put objavio u *Novim priložima*. (Vidi Prilog 1.) Ona navodno prikazuje Broza na bojištu u Galiciji, ali sam Broz nikada nije potvrdio njenu autentičnost, niti postoji ikakav dokaz da je čovjek na fotografiji doista on.¹⁷⁷ Simić tvrdi da Broz na fotografiji nosi ljetnu odoru i da se radi o Bežanijskoj kosi iznad Beograda. Iako je fotografija vrlo vjerojatno snimljena na srpskom bojištu, po držanju vojnika možemo zaključiti da se radi o poziranoj fotografiji koja je snimljena podalje od prvih linija. Simić tvrdi i da ta fotografija demantira priče da je Broz u Srbiji vodio antiratnu propagandu. No sama fotografija nije nipošto dovoljan dokaz za takve tvrdnje, pogotovo ako se uzme u obzir da je proturatne govore mogao održati i kasnije u godini, nakon stjecanja gorkih iskustava.¹⁷⁸ Tvrdnje da se ipak radi o srpskom bojištu potvrđuje fotografija iz iste serije koja se nalazi u *Ilustrovanom listu*, na kojoj jasno piše da se radi o vojnicima, ali ne na Bežanijskoj kosi, već na Drini u kolovozu 1914. godine.¹⁷⁹ (Vidi Prilog 2.) Na ovoj je fotografiji još očitije da se radilo o poziranju vojnika za novinare. Napokon, moramo spomenuti članak „Vid Periček priča“ objavljen u *Narodnoj armiji* 1954. godine, gdje Periček, veteran Prvog svjetskog rata, tvrdi da je upravo

174 Hameršak, *Tamna strana Marsa*, 322-323. Za detaljniji opis „ratnog puta“ pukovnije vidi: Slavko Pavičić, *Hrvatska ratna i vojna poviest*, 260-264, 278-293, 293.-310, 432.

175 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 43, usporedi str. 115 u istom djelu.

176 Despot, *Pisma Titu*, 92-93. Navodi i imena nekih časnika i vojnika koje su sreli na obuci: pukovnik Ante Matasić, potpukovnik Franjo pl. Knezović, satnik Milan Perković, stožerni narednik Đuro Jančićev, vodnik Đuro Sakmardi, kuhar Josip Zubić iz Donje Zeline, vojnik Vid Perković iz Vrbovca.

177 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 80.

178 Simić, *Tito: Strogo povjerljivo*, 45.

179 *Ilustrovani list* I (1914), br. 40, str. 948. Posebno zahvaljujem pukovniku Nikoli Tomincu na pronalasku ove fotografije. Fotografije su u nedavno objavljene i u knjizi Klingera i Kuljiša.

Prilog 1: Fotografija koja navodno prikazuje Josipa Brozu u Galiciji 1915., prvi put objavljena u Dedijerovim *Novim priložima* (1980.). Ova malo drugačije kadrirana inačica objavljena je u knjizi Fitzroyja Macleana, *Josip Broz Tito: A Pictorial Biography* (1980.).

Prilog 2: Fotografija koja očito pripada istoj seriji kao i ona u Prilogu 1. Na njoj izričito piše da se radi o vojnicima na Drini 1914. Izvor: *Ilustrovani list I* (1914), br. 40, str. 948.

Prilog 3: Fotografija Vida Peričeka, navodnog Brozovog suborca koji je tvrdio da se nalazi na istoj fotografiji s Brozom – vjerojatno je riječ o fotografiji iz Priloga 1. Izvor: *Narodna armija X* (1954), br. 776, str. 4.

on pronašao sliku na kojoj su prikazani on, Broz i još par austrougarskih vojnika na ruskom bojištu 1914. godini (moguće je da su cenzori promijenili „srpsko“ u „rusko“ bojište, ali su pritom zaboravili promijeniti godinu).¹⁸⁰ (Vidi Prilog 3) Iz opisa te činjenice da niti jedna druga fotografija Broza nije pronađena, možemo zaključiti da se radi upravo o onoj objavljenoj u Dedijerovim *Novim priložima*.

Prema autobiografiji iz 1935. godine Broz je prebačen na rusko bojište u siječnju 1915. godine,¹⁸¹ gdje je vodio posebnu izviđačku skupinu koja je često djelovala iza ruskih linija u Galiciji i Bukovini. Njegova je jedinica djelovala kod Sandomierza (jugozapadno od Lublina), Przemysła, Lavova i Galiča (sjeverno od Ivano-Frankivska), a kasnije oko Stanislaviva (danas Ivano-Frankivsk).¹⁸² U autobiografijama ne donosi nikakve detalje vezane uz njegovo službovanje na Istočnom bojištu, ali je u TV intervjuima prepričao jednu zgodu gdje je njegova izviđačka skupina skijala i sreła oko 200 austrougarskih vojnika pod zapovjedništvom nekog „Rusa iz Ljubljane“

180 Radivoje Marković, „Vid Periček priča“, *Narodna armija X* (1954), br.776, str. 4. Periček tvrdi da su on i Broz službovali zajedno od 6. listopada 1913. godine u Zagrebu, sve do nekog neutvrđenog datuma, kada su se njihove jedinice razišle u selu Petranko. Spominje i da su njihove jedinice bile poražene „kod Rožljutova kod Bistrice“, te imena nekih svojih suboraca: Slavko Tedeško, Ivan Rustambek, Pirkovec, Badalić.

181 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 243-244.

182 Tito, *Sabrana djela*, tom I, 267.

(„Rus“ je vjerojatno prezime, a ne nacionalnost), koji su tamo ostali odsječeni od početka rata sve do veljače 1915. godine, te su sve to vrijeme proveli krstareći po proaustrijskim selima. Osim toga spominje i veliki poraz kod Stanislaviva, gdje su ih Rusi „gadno potprašili“. ¹⁸³ U Bukovini je Broz navodno pretrpio potres mozga od ruske granate koja je pala na njegovu kolonu, ali se vrlo brzo oporavio. ¹⁸⁴ Dedijeru je ispričao da ga je zanimalo izviđanje jer zahtjeva neovisnost i razmišljanje te je govorio da je tada zamrzio rat. ¹⁸⁵ Živo je opisao očajno stanje na Istočnom bojištu, nestašice hrane i odjeće, smrzavanje te nedostatak i najosnovnijeg oružja kod Rusa. ¹⁸⁶ U autobiografiji iz 1952. godine spominje da je brinuo o svojim ljudima, pazeći da ih ne varaju prilikom dijeljenja hrane, da imaju cipele i najveću moguću udobnost za spavanje i pričajući s njima o domovima i obiteljima. ¹⁸⁷ Iako ovo zvuči kao samohvala, vidjet ćemo kako je i u zarobljeništvu s lakoćom stjecao položaje autoriteta. Zilliacus spominje i da su vojnici koji su služili pod Brozom hvalili njegove sposobnosti. ¹⁸⁸

Broz je Zilliacusu opisao Istočni front kao bojište puno vojnika koji se nisu bili voljni boriti, spominjući grupe dezertera koje su se sretale u ničijoj zemlji i žestoko raspravljale trebaju li se predati Rusima ili Austrijancima. Rekao je i da je rat mrzio na više razina: kao humanist jer nije mogao ne žaliti mrtve, kao intelektualac koji je cijelu stvar smatrao dosadnom i glupom, kao socijalist koji je u tome vidio apoteozu kapitalizma te kao Jugoslaven koji se morao boriti protiv drugih Slavena. ¹⁸⁹

Zapovjednik Brozovog bataljuna Rudolf Maršena ¹⁹⁰ je 23. ožujka 1915. godine povodom Brozovog zarobljavanja ruskih vojnika predložio zapovjedniku 18. zbora Claudiusu Czibulki da ga odlikuje malom srebrnom kolajnom za hrabrost: ¹⁹¹

U noći između 17. i 18. ožujka 1915., kao zapovjednik pješačke patrole (4 vojnika) izvršio je prepad na jednu neprijateljsku poljsku stražu u Krzywotuly Stare, zarobio svu (11 vojnika) i doveo u svoju jedinicu. (...) Ovaj dočasnik se javlja uvijek dobrovoljno pri svakom opasnom poduhvatu kao zapovjednik patrole i učinio je već više puta dosta nereda u neprijateljskim redovima. ¹⁹²

Kada je odluka donijeta, Broz je već bio zarobljen. Broz je jednom govorio i o zarobljavanju 80 ruskih vojnika koji su spavali u kući bez straže. ¹⁹³ Ne znamo je li to samo preuveličavanje spomenutog događaja, ili se radi o drugom. Prema jednom

183 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 248.

184 Ibid., 249. Što i nije neuobičajeno: prosječno vrijeme oporavka za odrasle je 7-10 dana.

185 Ibid., tom I, 61.

186 Ibid., 61-62.

187 Ibid., 535.

188 Zilliacus, *Tito of Yugoslavia*, 38.

189 Ibid., 37-38.

190 O Rudolfu Maršenu nisam uspio pronaći dodatne podatke. Potpis mu je jasno vidljiv na faksimilu u Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 266.

191 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 247.

192 Pirjevec, *Tito i drugovi*, 28-29.

193 Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 61.

moskovskom dokumentu, moguće je da je Broz dobio dvije srebrne kolajne za hrabrost,¹⁹⁴ ali za to nema pokrića u sačuvanim dokumentima iz austrougarske vojske.¹⁹⁵

U autobiografijama Broz tvrdi da su ga 1915. godine s cijelim bataljunom zarobili Rusi, ne navodeći ikakve detalje osim da je pritom teško ranjen, a dajući čak i različite datume: „u travnju“, 4. travnja po pravoslavnom kalendaru, 12. travnja ili čak 22. odnosno 25. ožujka.¹⁹⁶ No, ime mu se nalazi na popisu gubitaka između 10. i 12. travnja 1915. godine.¹⁹⁷ U TV intervjuima govori nešto više o tome. Objašnjujući da je teško ranjen u sukobu s Čerkezima „Divlje divizije“ kod Okna (danas Vikno u Ukrajini), koji su, dok su austrougarski vojnici odbijali napad ruskog pješništva sprijeda, Brozovom bataljunu prišli s boka te ga prepadom brzo svladali. Austrougarski časnici bili su navodno pijani i zarobljeni bez da su pružili otpor.¹⁹⁸ U jednom iskazu spominje i da su Čerkezi noževima ubijali zarobljene austrougarske vojnike, sve dok ih u tome nisu zaustavili ruski pješaci.¹⁹⁹ Prema jednoj verziji priče Broz je prvog napadača odbio naoružan samo bajunetom, ali ga nije želio ubiti. Prema istoj verziji Broza je u zadnji čas spasio ruski vojnik koji se bacio (!) na Čerkeza kad mu je ovaj htio zadati smrtonosni udarac te su mu nedugo nakon toga prvu pomoć pružale „lokalne babuške“.²⁰⁰ Vinterhalter, kao i Adamič, spominje da je 25. pukovnija bila spremna za predaju kada su je pregazili Čerkezi te da ga je spasila samo činjenica da ga je netko prepoznao kao dočasnika (koje su nastojali uloviti žive zbog razmjene ili otkupnine).²⁰¹ Izgleda da je Broz i Fitzroy MacLeanu spomenuo da su se neki austrougarski dočasnici i vojnici borili, a neki pokušali predati.²⁰² Adamiču je ispričao znatno drugačiju priču, tvrdeći da je predaja bila unaprijed dogovorena te da su Čerkezi prekršili dogovor i počeli ubijati domobrane. Ovdje navodi da je, osim njega, samo sedam domobrana zadobilo teške rane, ali da nitko nije poginuo.²⁰³ U ovoj zbrci proturječnih informacija možemo jedino primijetiti da su neke verzije priče obojene panslavizmom (posebno ona ispričana Adamiču), dok druge nemaju tu odliku.

U ovom je kontekstu zanimljivo spomenuti iskaz turskog pjesnika i Titovog prevoditelja Emina Ilhamija, koji je u jednom intervjuu ispričao kako je u Prvom svjetskom ratu neki Tatar na konju digao sablju da posiječe Broza, a ovaj je digao

194 Pirjevec, *Tito i drugovi*, 29.

195 Vidi *Viestnik naredaba za Kraljevsko ugarsko domobranstvo: Osobni poslovi*, g. 1914.-1916., posebice II. (1916), br. 118, str. 2432. Ovdje se spominje samo jedna kolajna za hrabrost, dok vojnicima koji su je primili drugi put piše „ponovno“. Također je zanimljivo da je Brozovo ime među onima koji su „pred neprijateljem pali“ – ne možemo sa sigurnošću reći da li ta odrednica uključuje i nestale vojnike.

196 Dedijer, *Novi prilozii*, tom I, 535; *ibid.*, tom II, 92, 243-244, 249; Ridley, *Tito: Biografija*, 73.

197 Pirjevec, *Tito i drugovi*, 29.

198 Dedijer, *Novi prilozii*, tom II, 249.

199 Dedijer, *Novi prilozii*, tom I, 62. Čerkezi i Kozaci su među austrougarskim vojnicima bili na glasu kao notorni zločinci (što nipošto nije bilo neutemeljena tvrdnja!), tako da potonji nisu pokazivali milost prema zarobljenim Kozacima ili Čerkezima. Vidi npr. *1609 dana na fronti od Grge Turkalja-Guslana* (Winnipeg: Knjižara kandskog glasa, 1930), 113-115, 139-141.

200 Pirjevec, *Tito i drugovi*, 29.

201 Vinterhalter, *In the path of Tito*, 62.

202 MacLean, *The Heretic: The Life and Times of Josip Broz Tito* (New York: Harper & Brothers, 1957), 3.

203 Adamič, *The Eagle and the Roots*, 299.

ruke u znak da se predaje. Tatarin je odustao od svoje nakane i odveo Broza na konju do svoje kuće da mu obavlja razne kućne poslove. Spominje i da kod Tatara u zimi nije bilo mnogo posla, pa je Broz imao vremena koristiti se knjižnicom svoga gazde te učiti tatarski i povijest svih muslimana. No cijela priča djeluje dosta neuvjerljivo, a u njemu ima i krivih podataka. Vjerojatno se radi o iskrivljenoj verziji gore spomenute priče o Čerkezima.²⁰⁴

Brozovo zarobljavanje spominje se i u svjedočanstvu zapovjednika njegove satnije Milutina Stipetića iz 1975. godine. Ono tvrdi da je štab pukovnije dobio obavijest od ruskih zarobljenika da će Rusi napasti 4. travnja, ali ta vijest nije shvaćena ozbiljno. Zanimljivo je da je Broz ovdje naveden kao narednik (*Zugsführer*), a ne kao stožerni narednik (*Stabsfeldwebel*), kako je slučaj u svim drugim izvorima. Svjedočanstvo usto potvrđuje navod Jakoba Jarca da je Broz bio u sastavu 3. bataljuna pukovnije.²⁰⁵

Ovo poglavlje Brozovog života predstavlja značajan odmak od prethodnih. Motiv važnosti rada i učenja prisutan je samo u tragovima (npr. kada Broz podučava nepismene vojnike), a žarište je naoko na uzaludnosti i gluposti ratovanja u kojem najdeblji kraj uvijek izvlači „mali čovjek“, radnik ili seljak. Značajno je da su sve negativno okarakterizirane osobe časnici, odnosno profesionalni ratnici, ponekad predstavljeni kao ljudi ispranog mozga.

Zanimljivo je i da Brozova djela, lišena službenih interpretacija, ostavljaju dojam da nije bio uvjereni panslavist, a kamoli pobornik jugoslavenske ideje. Tome u prilog govori i činjenica da nikada nije ni pokušao izvršiti svoju tobože deklariranu namjeru prebjega Rusima, iako je vodio izvidnicu iza neprijateljskih linija i time dobio mnogo izvrsnih prilika da to učini. Čak niti tijekom navale ruskog pješništva nije se predao. Iako je kasnije govorio da je „zamrzio rat“, sama događanja opisao je prilično hladno i profesionalno, bez ikakvog pokušaja moraliziranja. No isto tako valja primijetiti da ne postoje neki pokazatelji da je Broz bio zahvaćen ratnim zanosom ili da je uživao u borbi – rat je prikazan jednostavno kao životna činjenica ili „nužno zlo“.²⁰⁶

204 „Kako je Tito pridobio bosanske muslimane za partizane?“ <http://www.sandzacke.rs/intervju/kako-je-tito-pridobio-bosanske-muslimane-za-partizane/> (pristup 17.07.2013.)

205 Klinger i Kuljiš, *Tito: Neispričane priče*, 33-37.

206 Istina, njegove poznate strasti poput lova, mačevanja, hrvanja ili filmova vezanih uz ratnu tematiku možda upućuju na to da je u životu razvio strast za aktivnosti koje uključuju neku vrstu fizičkog nasilja. U tom je kontekstu važno svjedočenje generala Milorada Jankovića, gdje opisuje Tita kako tijekom Desanta na Drvar 1944. godine entuzijastično i bez straha za vlastitu sigurnost gađa Nijemce snajperskom puškom (neobičnim oružjem za nekog na njegovom položaju u vojnoj hijerarhiji!). Vidi Klinger i Kuljiš, *Tito: Neispričane priče*, 329-330. S druge strane, motivacija vojnika je vrlo kompleksno pitanje, te se događalo da vojnici imaju kontradiktorne stavove prema ratu – vidi Hameršak, *Tamna strana Marsa*, 255-467.

Zarobljenik u Rusiji

U autobiografiji iz 1945. godine Broz iznosi da je u zarobljeništvu ostao do rujna 1920. godine. Čak 13 mjeseci (ili, prema jednom navodu, 11 mjeseci²⁰⁷), proveo je u Uspenskom manastiru u Svijažsku na Volgi, koji je bio pretvoren u improviziranu bolnicu.²⁰⁸ U TV memoarima svjedoči da je prije toga nekoliko dana proveo u Kijevskoj tvrđavi te da su ih u Svijažsku liječila osamnaestorica austrougarskih liječnika, najvažniji od kojih je bio dr. Kralj, nekad primarijus u Grazu.²⁰⁹

Dok se oporavljao od rane, Broz je prebolio upalu pluća i pjegavi tifus. Stanje mu je bilo toliko loše da mu je na krevet stavljena crvena vrpca, koja je označavala beznađan slučaj. Navodno je u jednom trenutku čak umislio kako mu svetac s jedne ikone krađe stvari.²¹⁰ U TV memoarima Broz je kazao kako je gradonačelniku dodijalo da jedan zarobljenik leži tako dugo te ga je nakon šest mjeseci želio poslati u Kazanj, ali je to spriječio dr. Kralj.²¹¹

U travnju 1916. godine²¹² Broz je na kratko vrijeme prebačen u logor blizu Alatira na rijeci Suri, kod Čuvaša. U autobiografiji iz 1935. godine jasno stoji da je u Alatoru zajedno sa sedamdeset drugova odbio ponudu da se priključi srpskom dobrovoljačkom korpusu.²¹³ Kasnije je to elaborirao, tvrdeći da su odbili položiti zakletvu srpskom kralju, te da nisu željeli služiti pod srpskim časnicima koji su bili upravo pridošli sa Solunskog bojišta i uveli strogi dril.²¹⁴ Bogumil Hrabak, koji se bavio problematikom Dobrovoljačkog korpusa piše da se u njemu počela razvijati panjugoslavenska struja tek u svibnju 1916. godine. Usto su srpski časnici često bili izrazito neprijateljski raspoloženi prema onima koji nisu bili Srbi te je vladao nedostatak hrane i adekvatnog smještaja. Uzmemo li u obzir da je i Vladimir Čopić odbio ući u Korpus, možemo reći da Brozovo držanje nije nužno bilo protujugoslavensko.²¹⁵ Hameršak u svojoj analizi političke motivacije jugoslavenskih dobrovoljaca primjećuje da je postojalo više razloga da čak i projugoslavenski nastrojeni zarobljenici ne pristupe Korpusu. Na primjer, razočaranost zbog velikosrpske orijentacije dijela zapovjedništva Korpusa, strah da će im zbog pristupanja austrougarske vlasti kazniti obitelj, uvjerenje da će Austro-Ugarska ipak pobijediti u ratu, ili jednostavno želja za preživljavanjem.²¹⁶

207 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 243-244.

208 Ibid., 92.

209 Ibid., 249.

210 Ibid., 253.

211 Ibid., 250.

212 Tito, *Sabrana djela*, tom I, 268.

213 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 243-244.

214 Tito, *Autobiografska kazivanja*, tom I, 35.

215 Hrabak, „Konceptije federativne i konfederativne Jugoslavije među jugoslovenima u Rusiji“, 3-6. Idem, „Pojava tzv. disidentskog pokreta među jugoslovenima u Rusiji 1917.“, *Zbornik HIS 5* (1976): 2.

216 O odnosu pojedinih zarobljenika različitih političkih orijentacija prema Korpusu vidi: Hameršak, *Tamna strana Marsa*, 301-303, 318-319, 350-351, 378-387 (sjećanja M. Budaka, A. Vrgoča, J. Korde, A. Kovača, L. Lovrića, D. Hranilovića i J. Horvata). Hameršak zaključuje da je broj Hrvata koji su stupili u Korpus bio vrlo malen, a većina onih koji to jesu učinili bili su časnici.

U TV memoarima Broz je spomenuo da se u Alaturu sprijateljio s dvije gimnazijalke, kćerke dr. Čistjakova koje su živjele preko puta zgrade gdje su bili zarobljenici. One su njega i druge zarobljenike podučavale ruski te im na čitanje donosile djela ruskih pisaca Turgenjeva, Tolstoja, Dostojevskog, Kuprina, Gogolja i Gorkog.²¹⁷ Navodno je ovom prilikom naučio nešto malo svirati klavir.²¹⁸

Broz u ranijim autobiografijama opisuje da su ih krajem ljeta preveli u logor u Ardatovu u Simbirskoj guberniji i dodijelili na rad seljacima. Radio je u selu Kalasjevo kao strojar u parnom mlinu jednog kulaka, za što je dobivao tri rublja mjesečno.²¹⁹ Ridley i West navode da se Broz, iako kao dočasnik prema „Haškoj konvenciji“ nije bio obavezan raditi, javio dobrovoljno, možda jer je smatrao da mu je bolje biti u nečijem domu nego u logoru.²²⁰ No tada je na snazi bila Haška konvencija iz 1907. godine, prema kojoj su od rada oslobođeni samo časnici, što bi značilo da Broz nije ni mogao izabrati da ne radi.²²¹ U službenoj biografiji iz 1953. godine piše da se tu povezo s anticaristički nastrojenim ljudima.²²² Auty tvrdi da mu je ovom prilikom ponuđeno da se oženi jednom od kulakovih kćeri, ali je odbio.²²³

U jesen 1916. godine prebacili su ga s ostalima na Ural preko Jekaterinburga, u Permsku guberniju, i rasporedili na rad na željeznici. Točnije, radio je u Kunguru kao prevoditelj i „starješina“ (predradnik) ratnih zarobljenika – Mađara, Rumunja i Slovaka.²²⁴ Zanimljiva je Štaubringerova tvrdnja da su ga sami zarobljenici izabrali kao svog „predstavnik“.²²⁵

U Kunguru je zarobljenike pogodila strašna zima, te su zatražili pomoć od Crvenog križa, što im je i udovoljeno. Prvo se odazvao američki ogranak te organizacije, a kasnije je dužnost preuzeo švedski ogranak.²²⁶ Vojnicima je već propadala odjeća. Kako bi im omogućio da zakrpaju odjeću, Broz jednom prilikom u ožujku 1917. godine²²⁷ nije zabilježio da neki vojnici s poderanom odjećom nisu na radu, ali

217 Zilliacus, *Tito of Yugoslavia*, 39. Zanimljivo je da su i mnogi drugi Hrvati u austrougarskoj vojsci cijenili rusku književnost – usp. Hameršak, *Tamna strana Marsa*, 624-625.

218 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 250. Primijetimo da je ranije govorio da je klavir naučio svirati još u djetinjstvu. Moguće je da je ovom prilikom samo usavršio svoje ionako rudimentarno znanje.

219 Ibid., 92, 243-244; Klinger i Kuljiš, *Tito: Neispričane priče*, 36 – fragment sjećanja vojnika Esema iz Brozove pukovnije.

220 Ridley, *Tito: Biografija*, 74, Richard West, *Tito and the Rise and Fall of Yugoslavia* (London: Faber & Faber, 2009), 43.

221 Vidi Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907, <http://www.icrc.org/ihl.nsf/385ec082b509e76c41256739003e636d/1d1726425f6955aec125641e0038bfd6> (pristup 25. siječnja 2014.)

222 Dedijer, *Sabrana djela*, tom I, 64. Štaubringer spominje i da je 1956. godine prilikom posjeta SSSR-u dobio pismo predsjednika kolhoza Garaja, čovjeka s kojim se u zarobljeništvu sprijateljio. Vidi Štaubringer, „Josip Broz's Admission to the CPY“, 87.

223 Auty, *Tito: A Biography*, 32.

224 Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 64; ibid., tom II, 92; 243-244. Vidi i svjedočenje rudara Miloša Pavlinovića iz Podvinaca u: Božidar Najdanović, „Drug iz uralskog zatvora“, *Borba* XII (1956), br. 132, str.7.

225 Štaubringer, *Tito: Hronika jedne mladosti* 29; idem, „Josip Broz's Admission to the CPY“, 87.

226 Tito, *Autobiografska kazivanja*, tom I, 36.

227 Damjanović, *Tito pred temama istorije*, 350.

ga je ulovila kontrola. „Žandar“ Kozak ga je izmlatio bičem. Broz je kasnije govorio da je želio ubiti tog Kozaka, jedini put u biografiji da prizna je takav osjećaj. Zatim je zatvoren, ali ga je navodno tamničar noću vodio kući i davao mu večeru i krevet, dok su mu njegove kćeri pjevale uz balalajku. Spominje i da je tada prvi put saznao za revoluciju (Februarska revolucija, u kojoj je zbačen car i proglašena republika na čelu s Privremenom vladom i Petrogradskim sovjetom, odvila se od 8. do 12. ožujka) jer je bio stupio u kontakt s jednim inženjerom boljševikom. No, važno je primijetiti da taj podatak ne postoji u njegovoj autobiografiji iz 1935. godine.²²⁸ U autobiografiji iz 1952. godine, kao i u intervjuu s Adamičem, jasno kaže da je tu stvorio tijesne veze s ruskim radnicima te tvrdi da ga je u vrijeme Februarske revolucije uhitila carska policija pod izlikom da je „radikalac“, iako tada još nije bio boljševik.²²⁹ Kod Begovića čak stoji da je tada prihvatio boljševičku politiku.²³⁰

Izглеda da je u svibnju još jednom zatvoren jer je javio delegatu Sarveu, Švedaninu, da uprava logora krade pakete Crvenog križa. Navodi da su ga pustili za dan-dva (iako u nekim izvorima stoji 14 dana)²³¹ jer bi izgledalo loše da je za to saznao delegat. Stoga su ga prebacili na stanicu Jergač, gdje je s grupom rumunjskih zarobljenika („vrlo fini ljudi“²³²) radio na pruzi. Oni su skupili nešto novaca, pa je dao sašiti civilni kaput i odlučio pobjeći.²³³ U Dedijerovoj biografiji, međutim, stoji da mu je civilno odijelo darovao jedan uvaženi inženjer „Poljak“,²³⁴ u nekim izvorima nazivan Katz.²³⁵ Prema autobiografiji iz 1935. godine pobjegao je u ljeto 1917. godine nakon što je podvrgnut surovim mjerama i kaznama jer je štitio interese zarobljenika, ili, kako kaže u autobiografiji iz 1945. godine, zbog „šikaniranja“. Piše da je pobjegao u Petrograd u nadi da će se zaposliti u Putilovskim zavodima i tako raditi u struci.²³⁶ Dedijeru je ispričao nešto drugačiju priču, tvrdeći da mu je spomenuti „Poljak“,²³⁷ ili pak neki „željezničar Darožin iz Jergača“,²³⁸ dao adresu i preporuku za svoga sina, inženjera u Petrogradu. U Petrograd je stigao tako da se blizu Perma ukrcao u golemi vlak „Maksim Gorki“. U Petrogradu je živio kod Katzovog sina, koji mu je pomogao pronaći posao u Putilovskim zavodima.²³⁹

U lipnju su Petrograd zahvatile demonstracije protiv Privremene vlade u kojima je sudjelovao i Broz. Došlo je do političke radikalizacije stanovnika i uspona boljševika.

228 Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 65; *ibid.*, tom II, 252.

229 Adamič, *The Eagle and the Roots*, 301; Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 536. Tvrdio je i da mu je mjesni sovjet u Kunguru 1948. poslao rođendansku čestitku.

230 Begović, *Tito. Biografske beleške*, 11.

231 Tito, *Autobiografska kazivanja*, tom I, 37.

232 Klinger i Kuljiš, *Tito: Neispričane priče*, 41.

233 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 253.

234 *Ibid.*, tom I, 66.

235 Damjanović, *Tito pred temama istorije*, 350; Štaubringer, „Josip Broz's Admission to the CPY“, 89; Tito, *Autobiografska kazivanja*, tom I, 35.

236 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 92, 243-244.

237 *Ibid.*, tom I, 66.

238 U kazalu u *Tito: Autobiografska kazivanja*, tom II, str. 343 nalazimo ime „Katz, D.“. Moguće je da je Darožin ime ili drugo prezime spomenutog inženjera.

239 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 254; Tito, *Autobiografska kazivanja*, 38.

Prema jednom navodu Broz je tada imao priliku slušati Lenjina na mitingu i vidjeti pisca Maksima Gorkog.²⁴⁰ Dok se Broz nalazio s demonstrantima blizu Varšavskog kolodvora, demonstracije je nasilno ugušila Ohrana, ruska (izvorno carska) tajna policija. Pobjegavši, Broz se prvo sklonio pod nekim mostom pa na Vražjem otoku na Nevi, a zatim je pobjegao u Finsku, koja je tada bila dio Rusije, s namjerom da ode u Poljsku i preko nje u Austro-Ugarsku („Hoću natrag u Austriju, kući, u Hrvatsku.“²⁴¹). Naime, imao je „bijelu karticu“, potvrdu da je ranjen, pa je računao da će ga pustiti. No uhićen je u Uljenborgu (danas Oulu u Finskoj) pod sumnjom da je boljševik i na tri tjedna zatvoren u Petropavlovsku tvrđavu u Petrogradu. Nakon što su saznali da je ratni zarobljenik poslali su ga natrag u Kungur, ali je kod Vjatke prevario stražara i pobjegao.²⁴² U autobiografiji iz 1945. godine spominje da se to dogodilo u kolovozu 1917.²⁴³ U autobiografiji iz 1952. godine donosi nešto drugačiju priču, navodeći da je na finskoj granici izbjegao uhićenje tvrdeći da je zarobljenik i Hrvat te da je uhićen tek kada se ponovno pokušao ušuljati u Petrograd.²⁴⁴ Bilainkinu je čak izrazio čuđenje što su s njime grubo postupali iako je bio Slaven.²⁴⁵ U Titovim *Sabranim djelima* pak piše da se iz Finske namjeravao prebaciti u Poljsku pa u Francusku.²⁴⁶ Očak prenosi kako je Broz tada, ili možda tijekom Srpanjskih demonstracija, upoznao Danila Srdića, kasnije zapovjednika zbora Crvene armije.²⁴⁷

U Omsk u Sibiru Broz je stigao u studenom 1917. godine. Pritom je u nekoliko navrata morao iskočiti iz vlaka jer su posvuda bili Kozaci koji su tražili odbjegle zarobljenike i dezertere. Volio je pričati i da je jednom prilikom, kod Tjumena, izbjegao provjeru govoreći tečno ruski.²⁴⁸ Dana 8. studenog kod stanice Atamanski Hutor, prenosi Dedijer, njegov je vlak zaustavila Crvena garda.²⁴⁹ Izbila je Oktobarska revolucija, u kojoj je zbačena Privremena vlada, a vlast su preuzeli boljševici. Nakon revolucije je slijedio Ruski građanski rat, u kojem su najjače skupine bili boljševici („Crveni“ ili „crvenogardijci“) i Bijeli pokret („Bijeli“ odnosno „bjelogardijci“), kojeg su činili monarhisti, nacionalisti i drugi protivnici boljševičkog režima.

Kao i u prethodnom poglavlju, ovdje postoji određeno proturječje u prikazu Broza. Zarobljeni Broz prikazan je kako trpi brojne nepravde od vladajućih i njihovih slugu (ruska carska i Privremena vlada, časnici, Kozaci, Ohrana) i kako im prkosi. No Broz pritom uvijek nalazi snage za pomaganje drugima poput sebe, a zauzvrat ga takvi ljudi izbavljaju iz nevolje. Sukob se seli iz krvavih rovova u logore, a zatim u gradove: prikazano je kako rat prerasta u klasni sukob.

240 Ivan Očak, *Jugoslavenski oktobarci. Likovi i sudbine* (Zagreb: Školska knjiga, 1979), 21; Pirjevec, *Tito i drugovi*, 30.

241 Klinger i Kuljiš, *Tito: Neispričane priče*, 42.

242 Auty, *Tito: A Biography*, 34; Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 67; *ibid.*, tom II, 243-244, 254.

243 *Ibid.*, 92.

244 *Ibid.*, tom I, 536.

245 Bilainkin, *Tito*, 22.

246 Tito, *Sabrana djela*, tom I, 269.

247 Očak, *Jugoslavenski oktobarci*, 21-22.

248 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 243-244, 254.

249 *Ibid.*, 254.

S druge strane, pogledamo li mimo ideoloških konotacija opisa, izgleda da je Brozu glavni cilj bio vratiti se u civilni život (uostalom, ponovno se javlja san o odlasku u SAD), ali je novostečeni posao izgubio igrom slučaja, jer su baš u to vrijeme izbile demonstracije u Petrogradu. Značajno je i da tekst odiše poštovanjem prema ili čak zadivljenošću ruskom zemljom i narodom.

Komunist ili oportunist?

U autobiografiji iz 1945. godine stoji da je Brozovo učešće u Oktobarskoj revoluciji neznatno iako ju je još prije Februarske revolucije „simpatizirao i koješta pomagaó“. Tvrdi da je Komunističkoj partiji pristupio u Omsku 1918. godine, ali da on to „ne računa jer je tada sve tamo skupa bilo šašavo“. Stvarnim članom Partije smatrao se tek od 1920. godine.²⁵⁰ U autobiografiji iz 1935. godine donosi drugačiju priču, tvrdeći da je u proljeće 1918. godine samo podnio molbu za pristupanje ruskoj Komunističkoj partiji, te ne spominje „šašave“ okolnosti učlanjenja u Partiju.²⁵¹ Begović pak kaže da je Broz politički djelovao u grupi jugoslavenskih komunista pri Oblasnom komitetu Komunističke partije.²⁵² Pirjevec tvrdi da se 1918. godine nije mogao učlaniti jer tada još nije postojao jugoslavenski ogranak partije.²⁵³ Štaubringer pak piše da je 1918. godine primljen u partiju, budući da je glavni kriterij primanja bila „borba s puškom u ruci na strani revolucije“.²⁵⁴ Dimitrije Georgijević-Starik, koji je i sam kao ratni zarobljenik pristupio Crvenoj armiji, tvrdio je da je Broz primljen u Partiju u prosincu 1919. godine, no budući da je to morao odobriti oblasni biro Ruske komunističke partije u Omsku, službeni je datum primitka bio siječanj 1920. godine.²⁵⁵ Damjanović pak tvrdi da je 1918. godine zatražio da bude primljen, ali to nije odobreno budući da su u međuvremenu grad zauzeli Bijeli.²⁵⁶ U intervjuu dopisniku sovjetskog časopisa *Aganjok* Broz je tvrdio da je 1918. godine samo dobio „legitimaciju kandidata za člana Komunističke partije“.²⁵⁷ Simić prilično šturo tvrdi da je prema „tajnom moskovskom dokumentu“ molba za državljanstvo i ulazak u KP odbijena jer je „bježao od Crvene armije“.²⁵⁸

Na saslušanju 5. kolovoza 1928. godine kod redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu Broz je rekao da nikada nije služio u nikakvom dobrovoljačkom korpusu ili Crvenoj armiji.²⁵⁹ No u autobiografiji iz 1952. godine spominje da se još 1917. godine u

250 Ibid., 92.

251 Ibid., 243-244.

252 Begović, *Tito. Biografske beleške*, 11.

253 Pirjevec, *Tito i drugovi*, 31.

254 Štaubringer, *Tito: Hronika jedne mladosti*, 39.

255 Očak, *Jugoslavenski oktobarci*, 19; Štaubringer, *Tito: Hronika jedne mladosti*, 44.

256 Damjanović, *Tito pred temama istorije*, 351.

257 Josip Broz Tito, „Intervju dopisniku sovjetskog časopisa *Aganjok*“, u *Intervjui*, ur. Zdravko Židovec (Zagreb: August Cesarec, Beograd: Niro Mladost, 1982), 92.

258 Simić, *Tito: Strogo poverljivo*, 47.

259 Tito, *Sabrana djela*, tom II, 92.

Omsku (ili u zarobljeničkom logoru Vistovka)²⁶⁰ priključio Internacionalnoj crvenoj gardi, jedinici čijeg se imena ne sjeća, te koja je bila sastavljena od Poljaka, Rumunja, Čeha, Nijemaca i Južnih Slavena.²⁶¹ Sam Broz je u jednom intervjuu kasnije izjavio kako „Mnogi to [stupanje u Crvenu gardu] nisu činili iz neke ideološke svijesti, već upravo iz revolta i ogorčenja.“²⁶² Očak čak piše da su Crvenu gardu organizirali sami zarobljenici.²⁶³ U ovom je kontekstu vrijedno spomenuti i sjećanje crvenogardejca Anatolija Strahova objavljeno u *Vjesniku*, u kojem stoji da je Broz bio jedan od dvojice predstavnika Hrvata iz spomenutog odreda koji su došli pitati Semjena Barinova, pomoćnika lokalnog zapovjednika Crvene armije, da im pruži prikladno naoružanje.²⁶⁴ Broz se, izgleda, ponovno dokopao položaja autoriteta. Iako bismo mogli zaključiti da je ova epizoda puka izmišljotina, ne smijemo zaboraviti da je Broz imao dobrog razloga lagati pred vlastima Kraljevine SHS.²⁶⁵ Naravno, postoji i mogućnost da je novačenje bilo prisilno. Ipak, perspektiva pripovjedača u događajima vezanim za Crvenu gardu je izrazito lokalna (a ne opća), iz čega se ipak nazire da je zaista sudjelovao u borbama oko Omska.²⁶⁶

Brozovoj jedinici je naređeno da čuva prugu jer boljševici očito nisu imali previše povjerenja u bivše ratne zarobljenike. No tada je na stanici Tatarovka Češka legija prešla Bijelima, kojima je prvo na čelu bio socijalrevolucionar Viktor Černov, a zatim admiral Kolčak. Bijeli su uskoro u Omsku razbili bataljun od 300–400 ljudi Crvene garde na čelu s komesarom Uspenskim, vođom grupe Bijelih koja je uključivala pripadnike Češke legije i lokalne Kozake.²⁶⁷ On je opisan kao „tvrdoglav i gotovo bez ikakvog vojnog znanja“²⁶⁸ te da ga je osobno ubio ataman Krasiljnikov. Ubrzo nakon toga Bijeli su na imanju ekscentričnog baruna Ungern-Sternberga oko 20 km od Omska svladali i Brozovu jedinicu, čiji su se preživjeli članovi pokušali spasiti kako je tko mogao.²⁶⁹ Adamiču je Broz ispričao nešto drugačiju priču, prema kojoj se borio u Omsku te je njemu i ostalima bilo teško pucati na „slavensku braću“.²⁷⁰ Ovakva panslavenska priča, posebno kada se uzme u obzir miješani sastav Brozove jedinice, ne djeluje uvjerljivo, te joj nema ni traga u biografijama nakon raskida s SSSR-om. Omsk je 7. lipnja 1918. godine pao u ruke Bijelih. Broz je pobjegao u selo Mihajlovka, gdje je oko 5–6 mjeseci²⁷¹ radio na parnoj vršalici kod S. Škljarova/

260 Ibid., tom I, 269.

261 Štaubringer, „Josip Broz's Admission to the CPY“, 91.

262 Josip Broz Tito, „Kako sam postao komunist“, *Vjesnik u srijedu* VII (1958), br. 343, str. 3.

263 Očak, *Jugoslavenski oktobarci*, 17.

264 S. Dužević, „Tito u Sibiru“, *Vjesnik SSRNH* VIII (1957), br. 3997, str. 3.

265 Tito, *Sabrana djela*, tom II, 92.

266 Klinger i Kuljiš, *Tito: Neispričane priče*, 44.

267 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 255–256; Tito, *Autobiografska kazivanja*, tom I, 42.

268 Štaubringer, „Josip Broz's Admission to the CPY“, 92; Štaubringer spominje pukovnicu Crvene garde umjesto bataljuna. Štaubringer, *Tito u anegdotama*, 9.

269 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 245, 254–256.

270 Adamič, *The Eagle and the Roots*, 303–304.

271 Štaubringer, „Josip Broz's Admission to the CPY“, 92.

Škarova, a zatim na polju kod seljaka D. Tobačeka/Tabačika.²⁷² U autobiografiji iz 1935. godine, međutim, ne spominje borbe, već samo navodi da je u Mihajlovku pošao po savjetu drugova, zbog slabog zdravlja te da je tamo ostao do kolovoza.²⁷³ Možda se i skrivao kod buduće supruge Pelagije Bjelousove, ali je kasnije naložio Dedijeru da to ne spominje u biografiji.²⁷⁴ U svakom slučaju, krajem su harale kaznene ekspedicije Bijelih i on je, izgleda prema ranijem dogovoru, prebjegao neobičnim saveznicima. Radilo se o kirgiškom aulu (utvrđenom selu) blizu Dombaja, čijeg se imena Broz ne sjeća te gdje je do rujna 1920. radio kao strojar, a kasnije kao upravitelj u mlinu Isajija Džaksenbajeva na rijeci Irliš.²⁷⁵ Štaubinger tvrdi da je Džaksenbajev taj mlin, zvan Trubeckoj po poljskom grofu kojeg je tamo poslala Katarina Velika, kupio od nekih lokalnih Nijemaca.²⁷⁶ Sam Broz je kasnije objasnio da je posao našao tek poslije dolaska u Omsk te da ga je Džaksenbajev prvo pitao bi li želio tamo raditi, kako bi bio siguran da će imati mehaničara.²⁷⁷ U biografiji iz 1935. godine Broz spominje da je tamo išao kako bi izbjegao mobilizaciju u srpsku ili češku legionarsku jedinicu. U onoj iz 1945. godine tvrdi da se skrivao i agitirao protiv Kolčakovih Bijelih, zbog čega su ga smatrali komunistom.²⁷⁸ Primijetimo da kaže da su ga samo *smatrali* komunistom umjesto da otvoreno kaže da je *bio* komunist, što implicira da nije bio član Partije i time proturječi svojoj tvrdnji da je pristupio Partiji 1918. godine. U biografiji iz 1953. godine čak stoji da ga je jedan pripadnik Češke legije prepoznao kao „Crvenog“ i osobno tražio s namjerom da ga ukloni.²⁷⁹ U neobjavljenom dijelu svojih TV memoara navodi da ga je o tome upozorila neka seljanka Marina.²⁸⁰ Dedijeru je spomenuo da je u to vrijeme ostao u kontaktu s radnicima u Omsku, koji su mu krijumčarili mazivo ulje, te da je čuo kako je u Omsku bilo više pobuna radnika, koje su ugušili Kozaci.²⁸¹

Kirgizi su prema Brozu bili „jednostavni, djetinjasti i poštenu ljudi“²⁸² muslimanske vjeroispovijesti koji su živjeli primitivnim polunomadskim životom. Jesen i zimu su provodili u zimovkama ukopanim u zemlju, a ljeti pod šatorima. Sam Džaksenbajev opisan je kao „bogat seljak“ s više od 2000 konja, 20 žena, oko 100 djece i, čini se, sudskim ovlastima nad svim Kirgizima u krugu od 50 km.²⁸³ Broz ga je Adamić opisao kao taštog, nemilosrdnog u poslovanju i inteligentnog,

272 Damjanović, *Tito pred temama istorije*, 351; Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 245, 254-256; Štaubinger, „Josip Broz's Admission to the CPY“, 92.

273 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 243-244.

274 Ibid., 104; Maclean, *The Heretic*, 17.

275 Adamić, *The Eagle and the Roots*, 305; Štaubinger, *Tito: Hronika jedne mladosti*, 41.

276 Štaubinger, „Josip Broz's Admission to the CPY“, 93. „Trubeckoj“ se vjerojatno odnosi na rutensku kneževsku obitelj čija loza seže u 14. stoljeće. Nije jasno točno o kojem se članu obitelji radi.

277 Tito, *Autobiografska kazivanja*, tom I, 43.

278 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 92, 243-244.

279 Ibid., tom I, 69.

280 Klinger i Kuljiš, *Tito: Neispričane priče*, 45. Zanimljivo, to je jedini trenutak dok govori o svojim iskustvima tijekom rata i zarobljeništa da imenom navodi žensku osobu osim Pelagije.

281 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 256.

282 Zilliacus, *Tito of Yugoslavia*, 51.

283 Adamić, *The Eagle and the Roots*, 306; Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 69, 537; Maclean, *The Heretic*, 17.

s crtom humora i „nekom vrstom“ časti te neopterećenog ideološkim ili vjerskim fanatizmom.²⁸⁴ Broz je dugo vrijeme živio među Kirgizima, ali se nikada nije uspio potpuno uklopiti jer je neke njihove običaje smatrao barbarskima. Odbio se oženiti s jednom od Džaksenbajevih kćeri, ali je navodno pomogao jednom od Kirgiza da pobjegne sa ženom iz susjednog plemena.²⁸⁵

Iako je malo govorio o ovome razdoblju, znao je ispričati poneku dogodovštinu. Mnogo ih je povezano s motivom životinja. Tako spominje da je prilikom jednog festivala ukrotio divljeg konja i time stekao divljenje Kirgiza.²⁸⁶ Imao je i psa, ali su ga rastrgali vukovi, pa je morao kupiti novoga. Uhvatio je i odgajao dva mala vučica, ali su pobjegli. Za 60 000 rubalja je, uz pomoć Džaksenbajeva, kupio kobilu zvanu Mercedes.²⁸⁷ Posebno je dojmljiva priča njegove prve supruge Pelagije Bjelousove o jastrebu kojeg je Broz pripitomio i kasnije pustio na slobodu.²⁸⁸

Broz je doživio mnoga neobična iskustva u ovom razdoblju svoga života, a neka od njih gotovo da imaju prizvuk Karl Mayjevih romana. Jednom prilikom Broz je ispričao da je prisustvovao skupini hadžija,²⁸⁹ gdje je Džaksenbajev, želeći se našaliti na Brozov račun, počeo pričati priču da je Broz bio u Carigradu i vidio padišaha, ali se Broz snašao i uspio zadiviti ostale sudionike. No kada je počeo govoriti o konzervativnosti religije uvrijedio je hadžije, te ga je morao spasiti Džaksenbajev, koji se kasnije smijao tim „fanatičnim“ hadžijama.²⁹⁰ Navodno je Broz za pomoćnika u mlinu uzeo bravara Sašu Sizonjenka²⁹¹ kojeg je pronašao među hrpom leševa ljudi koje su strijeljali Kozaci.²⁹² „Glava mu nije bila čista posle, bio je uvek zamišljen, to je jako djelovalo na njega.“ rekao je Broz u TV memoarima.²⁹³ Izgleda da se Broz konačno izliječio od rana, i to neuobičajenom metodom, pijući svakog dana bocu od pet litara mlijeka s kumisom.²⁹⁴ Također je svjedočio o uspješnosti nadnaravnih metoda liječenja zubobolje.²⁹⁵ Izrazio je žaljenje što je jednom prilikom ubio dva zeca koji su se „ljubili“, jer je to je bilo „nelovački“. Jednom su prilikom neki „Bijeli“ opljačkali Broza i Džaksenbajeva. Spominje da je imao revolver u zadnjem džepu, ali nije pucao jer su bila četiri razbojnika. Džaksenbajev je bio ljut što je ostao bez zarade te je predbacio Brozu što nije pucao, no ovaj je rekao da nije imao izgleda protiv četvorice te da mu je ionako teška odjeća usporavala pokrete. Nakon što su Crveni

284 Adamič, *The Eagle and the Roots*, 306.

285 Auty, *Tito: A Biography*, 37.

286 Dedijer, *Novi prilozii*, tom II, 162. Brozov prijatelj iz djetinjstva Vjekoslav Ulam navodi da je naučio jahati još kao dječak.

287 Ibid., tom I, 70.

288 Ibid., tom II, 171.

289 Hadžija je titula za muslimana koji je obavio Hadž, hodočašće u Meku. Treba imati na umu da su si u to vrijeme tek rijetki mogli priuštiti putovanje u tako udaljeni kraj.

290 Ibid., tom I, 70.

291 Štaubringer, „Josip Broz's Admission to the CPY“, 95.

292 Dedijer, *Novi prilozii*, tom II, 256.

293 Klinger i Kuljiš, *Tito: Neispričane priče*, 46.

294 Dedijer, *Novi prilozii*, tom II, 257.

295 Ibid., tom I, 70-71.

u studenom 1919. godine zaposjeli Omsk, prepoznao je dvojicu od spomenutih pljačkaša u civilu uključujući vođu, kojeg je Broz opisao kao „Tatara“ s „hrapavim licem od kože“, dok su pričali o napadanju jednog vlaka. To je ispričao „NKVD-u“ (zapravo ČEKI), pa su sva četvorica ulovljena.²⁹⁶

Zanimljivo je da je Adamiću govorio otvorenije o vezi s Pelagijom Bjelousovom, spominjući da je Džaksenbajev pomogao dostaviti njegova pisma Pelagiji²⁹⁷ te da se dvaput preobukao u Kirgiza i nastojao je povesti sa sobom, ali je ona u oba navrata odbila jer je željela ostati uz obitelj.²⁹⁸

Štaubringer i Damjanović prenose i neka Brozova svjedočenja o Omsku u vrijeme vladavine Kolčaka, spominjući između ostalog teror Bijelih i dolazak stranih intervencionista (Engleza, Amerikanca i Francuza). Ovdje je Broz prikazan kao aktivan sudionik u boljševičkoj agitaciji među seljacima te pomagač boljševika koji su radili u električnoj centrali i željezničkoj postaji u Omsku. Broz spominje da su ga Kolčakovi vojnici-plemići, tzv. „spahije“, neposredno pred oslobođenje uhitili dok je radio na gumnu u polju, samo zato što je rekao da je mehaničar, pa su ga zato proglasili radnikom i boljševikom. Navodno su ga pokušavali provocirati glumeći da su dobili vijest kako Bijeli pobjeđuju u ratu, no Broz se nije dao omesti.²⁹⁹ Čak i kada su ga oslobodili Crveni, koji su u međuvremenu zauzeli grad, on im nije isprva želio vjerovati jer je znao da Bijeli nekada dolaze obučeni kao Crveni i strijeljaju one koji reaguju.³⁰⁰ Broz opisuje kako su u početku lokalni seljaci bili protuboljševički raspoloženi, ali su ih Teror Bijelih te prisilno novačenje i neprestana rekvizicija hrane napokon okrenuli protiv Bijelih.³⁰¹ S druge strane, činjenica da je Broz barem jednom kupio konje od Bijelih ukazuje na to da su njegove subverzivne aktivnosti bile slabijeg intenziteta.³⁰² Pirjevec tvrdi da je za prijelaz Broza na komunizam u velikoj mjeri bio zaslužan načelnik željezničarske radionice u Omsku, u kojoj je nakon dolaska Crvenih radio i Broz.³⁰³

Dobivši od Džaksenbajeva nekoliko stotina rubalja u zlatu kao oprostajni dar,³⁰⁴ Broz se doselio u Omsk, gdje je u novinama prvi put pročitao o pobuna-

296 Ibid., tom II, 258-259. NKVD (Narodni komesarijat unutrašnjih poslova) tada još nije postojao, dakle u pitanju je očito bila ČEKA (Izvanredno povjerenstvo). ČEKA je osnovana u prosincu 1917. godine, a djelovala je kao tajna policija s ciljem borbe protiv unutarnjih protivnika boljševičkog režima. U veljači 1922. godine ju je zamijenila OGPU (Objedinjena državna politička uprava), a tek 1934. godine je za sovjetsku tajnu policiju uveden naziv NKVD. NKVD je pod svojom upravom imao i javnu policiju, graničnu policiju i neke druge službe.

297 Adamić, *The Eagle and the Roots*, 306. Osim kratkog spomena prve ljubavi iz djetinjstva (v. Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 172) i gore navedenog spomena seljanke Marine, Tito je bio prilično šutljiv u pogledu svog ljubavnog života.

298 Adamić, *The Eagle and the Roots*, 307-308.

299 Damjanović, *Tito pred temama istorije*, 352; Štaubringer, *Tito: Hronika jedne mladosti*, 43; Tito, „Intervju dopisniku sovjetskog časopisa“, 95.

300 Štaubringer, *Tito: Hronika jedne mladosti*, 44.

301 Štaubringer, „Josip Broz's Admission to the CPY“, 94; Tito, „Intervju dopisniku sovjetskog časopisa“, 94.

302 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 257.

303 Pirjevec, *Tito i drugovi*, 637.

304 Adamić, *The Eagle and the Roots*, 309.

ma u Hrvatskoj. Vjerojatno se radilo o pobunama seljaka i tzv. „zelenom kadru“.³⁰⁵ Kasnije je s ponosom govorio o pobuni hrvatskih i slovenskih seljaka protiv stranih zemljoposjednika te s prezirom o „buržujskom Narodnom vijeću“.³⁰⁶ U Omsku se 1918. godine oženio Pelagijom Denisovom Bjelousovom, kćerkom seljaka Adorije i Denisa iz Mihajlovke,³⁰⁷ pravoslavne vjere,³⁰⁸ koju je upoznao u studenom 1917. godine, kada je prvi put došao u Omsk.³⁰⁹ Jedan Brozov kolega je kasnije rekao da je ona bila toliko lijepa da su se u Jugoslaviji ljudi okretali za njom na ulici.³¹⁰ Pirjevec i Zilliacus pišu da je Pelagija zapravo bila kćerka radnika iz Petrograda koji je zbog ljevičarskog uvjerenja bio prognan u Sibir.³¹¹ Budući da boljševička vlada nije priznavala crkvene brakove, Broz i Bjelousova su 7. rujna 1920. godine kod Bogoljubovskog općinskog izvršnog komiteta Omskoga kruga, čiji je predsjednik bio Petar Ivanovič Vojevodin,³¹² sklopili civilni brak.³¹³ Simčić Pelagiju opisuje kao vrlo skromnu, plahu, jednostavnu i bojažljivu osobu vrlo skromnog obrazovanja.³¹⁴ Pelagija je mnogo kasnije, kada ju je intervjuirao Ivan Očak, ispričala da joj je Broz ipak ostao u dobrom sjećanju kao smion, domišljat čovjek brzih rješenja koji nije nikad gubio optimizam. Potvrdila je i da je spretno izbjegavao bjelogardijce koju su sustavno tražili i ubijali boljševike.³¹⁵ Adamiču je Broz spomenuo da je Pelagijin brat bio crvenogardejac te da su ga on i Pelagija nastojali uvjeriti da ostane u Rusiji, ali je ipak prevladalo njegovo mišljenje.³¹⁶ Zanimljivo je i da u *Sabranim djelima Josipa Broza Tita* nalazimo i spomen pisma Brozovog šogora bez datuma, gdje mu „priopćuje da putuje na kitajsku (kinesku) granicu i piše na staru adresu“.³¹⁷

U biografiji iz 1945. godine piše da je „s Pelagijom“³¹⁸ u Jugoslaviju otputovao u rujnu 1920. godine, stekavši prethodno suglasnost drugova u Omsku,³¹⁹ te uz posredovanje njemačkog poslanstva.³²⁰ Na nekim mjestima možemo naći podatak da je u domovinu krenuo još u proljeće.³²¹ Ipak, činjenica da je izvadio osobnu iskaznicu u

305 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 258. Usp. Hrabak, „Dezerterstvo i zeleni kadar“, 125-127.

306 West, *Tito and the Rise and Fall*, 49.

307 Tito, *Sabrana djela*, tom II, 322-323.

308 Ibid., 103.

309 Tada se koristio pseudonimom „Josif Brozović“. Ivan Očak tvrdi da je takva pojava bila česta među zarobljenicima. Vidi Očak, *Jugoslavenski oktobarci*, 19.

310 Dedijer, *Sabrana djela*, tom I, 71; Zilliacus, *Tito of Yugoslavia*, 50.

311 Ibid., 50.

312 Tito, „Intervju dopisniku sovjetskog časopisa“, 96.

313 Tito, *Sabrana djela*, tom I, 165-168.

314 Simčić, *Tito, Strogo povjerljivo*, 92-93.

315 Ibid., 101.

316 Adamič, *The Eagle and the Roots*, 309.

317 Tito, *Sabrana djela*, tom I, 165-168.

318 Klinger i Kuljiš, *Tito, Neispričane priče*, 49. To je jedini put u TV memoarima da imenom spominje Pelagiju. Nemoguće je odrediti je li činjenica da se na nju referira samo prvim imenom ima nekog dubljeg značaja.

319 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 243-244.

320 Očak, *Jugoslavenski oktobarci*, 26.

321 Dedijer, *Novi prilozi*, tom I, 71; Pavlowitch, *Tito*, 14; West, *Tito and the Rise and Fall*, 45.

kolovozu,³²² a oženio se tek idućeg mjeseca, govori da je odlazak mogao biti najranije u rujnu. Stigavši u listopadu u Petrograd vlakom „Maksim Gorki“, priključio se drugim ratnim zarobljenicima te im postao nečim poput predvodnika. Putem je saznao da u središnjoj Rusiji vlada glad, iako je u Sibiru „bilo kruha“.³²³ Nakon oko tri tjedna³²⁴ poslani su u jednu tvrđavu kod Narve (možda Ivan Gorod).³²⁵ Tamo je sreo poznatog pisca Jaroslava Haškega, tada crvenoarmejca, koji je također išao kući sa suprugom. Grad je bio u rukama novostvorene Estonske države i njihovih Bijelih saveznika,³²⁶ koji su navodno naredili sviračima („ciganima“) da sviraju *Internacionalu* i gledali reakcije, te ovisno o njima uhićivali. Vrijedi napomenuti da Broz ne spominje da je tada Estonija stekla neovisnost i sklopila mir s boljševičkom vladom te samo navodi da je Narva bila u rukama Bijelih. Brozova grupa je tamo ostala oko 14 dana, da bi zatim brodom *Lili Feuermann* stigla u Stettin (tada dio Njemačke, danas Szczecin u Poljskoj).³²⁷

Tamo su ih „lijepo primili“ iako je vladala glad i ogromna inflacija. Broz je otvoreno rekao kako je tada okušao sreću mijenjajući rublje za marke, računajući na dobit, ali je zbog devalvacije sve propalo. Stigavši u Beč morao je neko vrijeme provesti u „karanteni“ (izgleda da je zapravo riječ o pritvoru), da bi potom stigli u Maribor.³²⁸ Razlog „karantene“ navodno su bile tužbe dvojice zarobljenika Srba s kojima se vraćao, koji su tvrdili da je komunist.³²⁹ Postoje neke nesuglasice oko toga kada se točno Broz vratio u domovinu, no izvještaj kraljevskog redarstvenog ravnateljstva 3. studenog 1920. godine pokazuje da taj događaj moramo smjestiti krajem listopada 1920.³³⁰

Zanimljivo je da je ovaj dio Brozovog života u službenim biografijama opisan vrlo šturo te osim neizbježnog prikazivanja Broza kao aktivnog komunista gotovo uopće nema pedagošku dimenziju – Broz je u usporedbi s prijašnjim razdobljima neobično pasivan i djeluje samo u vlastitom interesu. Brozove često kontradiktorne izjave možemo shvatiti kao znak da prikriva istinu oko učlanjenja u Partiju. Štoviše, on se sam nije ni pokušao predstaviti kao nekakav zagriženi pristaša boljševika – nije npr. tražio primanje u Crvenu armiju nakon oslobođenja Omska niti je prema nalogu Partije poslan natrag u zemlju kao agitator.³³¹ Njegov vlastiti navod da je u Omsku nastojao izbjeći Teror Bijelih (od kojeg je lako mogao i nedužan stradati) ili prisilno novačenje (u rat u kojeg se nije imao razloga miješati) možda je i najbliži istini. Kao poticaj za

322 Simić, *Tito, Strogo povjerljivo*, 47.

323 Tito, „Intervju dopisniku sovjetskog časopisa“, 97.

324 Štaubringer, *Tito: Hronika jedne mladosti*, 47.

325 Tito, *Sabrana djela*, tom I, 270.

326 Štaubringer, *Tito, Hronika jedne mladosti*, 47.

327 Dedijer, *Novi prilozii*, tom II, 259.

328 *Ibid.*, 260.

329 Pirjevec, *Tito i drugovi*, 638.

330 Tito, *Sabrana djela*, tom I, 165-168.

331 Usp. Bogumil Hrabak, „Dolazak organizovanih povratnika iz Sovjetske Rusije u Jugoslaviju 1918-1919. godine“, *Zbornik HIS 4* (1966), 239-282.

priključenje Komunističkoj partiji eventualno je mogla služiti Pelagija Bjelousova i njena obitelj, koji su izgleda bili prilično aktivni komunisti.³³²

Zaključak

Prvi svjetski rat i revolucionarna previranja u Rusiji nesumnjivo su u znatnoj mjeri oblikovali Brozov svjetonazor. Broz je bio vrlo ambiciozan i tašt, te je težio uspjehu i što boljem društvenom statusu. Rado je stjecao nove vještine i znanja, a svojom je inteligencijom, snalažljivošću i hrabrošću u vojsci doživio ubrzan uspon, kojeg je naglo i nenadano zaustavio pad u zarobljeništvo. Iako imamo dobrih razloga sumnjati u njegove navode o tadašnjem antiratnom i pan(jugo)slavenskom stavu, iskustvo rata mu je vrlo vjerojatno omogućilo dublje promišljanje tih ideja. U zarobljeništvu mu je obično pošlo za rukom ostvariti bar donekle povlašteni položaj, ali ne i bijeg iz Rusije. Krvavi svjetski rat i još krvaviji Ruski građanski rat koji ga je slijedio zasigurno su imali utjecaj na njegov daljnji politički razvoj. Iskustvo je prvo „vatreno krštenje“, suradnju s ljudima različite nacionalnosti, vjeroispovijesti i društvenog podrijetla, neregularne oblike ratovanja, rusko društvo i kulturu, masovne represalije i teror, život među kirgiškim nomadima, te došao u kontakt i prihvatio komunističku ideju.

Titovi vlastiti iskazi, kao i svjedočenja kolega o njegovom životnom putu uglavnom se slažu u krupnom planu, ali ne i u detaljima. Očigledne su značajne nedosljednosti i kontradikcije koje su išle u korak s promjenama na vanjskopolićkom planu Jugoslavije, a dijelom su i posljedica potrebe za kondenziranjem, koherentnošću i simboličnošću koja je inherentna biografiji kao književnom obliku.³³³ Tako je sam Tito, izgleda, u početku o svjetskom ratu i pohodu na Srbiju govorio prilično opušteno, znajući se i našaliti na vlastiti račun. No njegovo konačno opredjeljenje za marksizam-lenjinizam obojit će njegove kasnije iskaze u skladu s tom ideologijom, ali i dozom panslavizma koji će istisnuti prijašnje relativno pozitivne ocjene austrougarske kao političke i vojne sile. Spomenuti panslavizam nipošto nije bio romantičarskog karaktera tipičnog za 19. st., već je bio usko povezan s dodvoravanjem SSSR-u, vodećoj sili svjetskog komunističkog pokreta. Iako je zavolio Ruse i Rusiju, Broz gotovo sigurno nije gajio takve osjećaje u vrijeme prije pada u rusko zarobljeništvo. Nadalje, njegove službene biografije uporno će (pre)naglašavati Titove aktivnosti u sklopu radničkog pokreta, u mnogo većoj mjeri nego će to raditi sam Tito, koji je bez oklijevanja priznao da je barem do kraja 1917. godine još uvijek sanjao o odlasku u SAD. Možemo čak reći da je mladi Broz po svojoj naravi i uvjerenjima više ličio na američkog „self-made man-a“ nego na vatrenog revolucionara. Iskustvo Drugog svjetskog rata i ponovno rođenje Jugoslavije u biografije je uvelo, izgleda pod utjecajem njegovih srpskih drugova i Milovana Đilasa, dozu panjugoslavenske ideologije, koja će međutim biti predstavljena prilično neuvjerljivo. Raskid s SSSR-om dovest

332 Dedijer, *Novi prilozi*, tom II, 311; Očak, *Jugoslavenski oktobarci*, 23; Simčić, *Tito, Strogo povjerljivo*, 95-97. Bjelousova se 1926. godine ućlanila u KPJ.

333 Šlibar, „Je li biografija anakronistićan žanr?“, 35.

će do još jednog zaokreta, kada će panslavizam pasti u drugi plan. Konačno, službeni biografi pokušat će „razjasniti“ neke kontradikcije u ranijim biografijama, poput nejasnoća oko datuma stupanja Broza u Komunističku partiju.

Navedene razlike između Titovih vlastitih iskaza i službenih biografija, pogotovo onih namijenjenih širem čitateljstvu, možemo promatrati kao posljedicu pedagoške uloge koja je bila predviđena za takve biografije. One su publici, posebno najmlađoj, trebale usaditi socijalistički svjetonazor i moralne vrijednosti, te su krojene tako da prikažu mladog Broza kao uzornog socijalista koji marljivo radi, pomaže nemoćnima, prkosi crkvenim ili carističkim autoritetima, sudjeluje u radničkim organizacijama, ali i ima vremena za „dječjački nestašluk“ te shvaća da „reakcionarne“ snage djeluju kroz institucije, a ne kao pojedinci. Zbog toga su kao „neprijatelji“ označeni crkva, kapitalistički sustav, carski časnici, caristička policija itd., a ne pojedinci poput Karasa, pojedinih župnika, učitelja, vojnika i sl. Slično tome, samokritika i „nestašluk“ čine Broza više pristupačnom i „stvarnijom“ osobom. Važnost te pedagoške dimenzije očita je ako uzmemo u obzir da su komunisti djecu smatrali posebno važnom skupinom jer ona nisu bila opterećena prošlošću. Slično tome, Brozove mladosti u biografijama sadrže motive koji su tipično bili vezani za njegovu osobu nakon raskida sa SSSR-om – Tito kao vođa i ujedinitelj, Tito kao borac za pravdu, Tito kao svjetski putnik i donositelj mira itd. Jedino nedostaje motiv Tita kao prijatelja djece, vjerojatno dijelom jer je tada još bio premlad, a dijelom i zbog njegovog neuspješnog prvog braka.

Izvori i literatura:

- 1609 dana na fronti od Grge Turkalja-Guslara. Winnipeg: Knjižara kanadskog glasa, 1930.
- Adamič, Louis. *The Eagle and the Roots*. New York: Doubleday & Company, 1952.
- Agičić, Damir. „Civil Croatia on the Eve of the First World War“, *Povijesni prilozi* 14 (1995): 301-317.
- Auty, Phyllis. *Tito: A Biography*. London: Longman, 1970.
- Begović, Vlajko. *Tito. Biografske beleške*. Beograd: Komunist, 1972.
- Bilainkin, George. *Tito*. New York: Philosophical Library Inc., 1950.
- Brkljačić, Maja. „Jedan čovjek, dva tijela, jedna država: Titova Jugoslavija“, *Treća* 5/1-2 (2003): 262-275.
- _____. „Svinjska glava. Priča o djetinjstvu.“ U *Devijacije i promašaji. Etnografija domaćeg socijalizma*, ur. Lada Čale Feldman i Ines Prica, 179-203. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2006.
- Carter, April. *Marshal Tito. A Bibliography*. London: Meckler, 1990.
- Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907.* <http://www.icrc.org/ihl.nsf/385ec082b509e76c41256739003e636d/1d1726425f6955aec125641e0038bfd6> (pristup 25. siječnja 2014.)

- Damjanović, Pero. *Tito pred temama istorije*. Beograd: Narodna knjiga, 1977.
- Dejider, Vladimir. *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, tom I i II. Rijeka: Liburnija, 1981.
- Despot, Zvonimir. *Pisma Titu*. Zagreb: Večernji posebni proizvodi, 2010.
- Dužević, S. „Tito u Sibiru“, *Vjesnik SSRNH VIII* (1957), br. 3997, str. 3.
- Đilas, Milovan. *Tito: The story from the inside*. London: Phoenix Press, 2000.
- Gay, Peter. *Freud for historians*. New York: Oxford university press, 1985.
- Gibelli, Antonio. „Socijalisti i rat: slom Druge internacionale“. U *Povijest*, sv. 16, ur. Enrico Cravetto, 102-106. Zagreb: Europapress holding, 2008.
- Hameršak, Filip. *Tamna strana Marsa. Hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*. Zagreb: Ljevak, 2013.
- Horvat, Josip. *Prvi svjetski rat*. Zagreb: Stvarnost, 1967.
- Hrabak, Bogumil. „Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslovenskim zemljama u Prvom svjetskom ratu“. *Zbornik HIS 16* (1979): 1-132.
- _____. „Dolazak organizovanih povratnika iz Sovjetske Rusije u Jugoslaviju 1918-1919. godine“. *Zbornik HIS 4* (1966): 239-282.
- _____. „Konceptije federativne i konfederativne Jugoslavije među jugoslovenima u Rusiji (od aprila 1916. do aprila 1918. godine)“. *Časopis za suvremenu povijest 21/1-3* (1989): 1-28.
- _____. „Pojava tzv. disidentskog pokreta među jugoslovenima u Rusiji 1917.“. *Zbornik HIS 5* (1976): 1-114.
- Hrvatski biografski leksikon*, s.v. „GUBEC, Ambroz“. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=31> (pristup 13.03.2014.).
- Ilustrovani list I* (1914), br. 40, str. 948.
- Karaula, Željko. „Sarajevski atentat – reakcije Hrvata i Srba u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji“. *Radovi 43* (2011): 255-291.
- Klinger, William i Denis Kuljiš. *Tito: Neispričane priče*. Banja Luka: Nezavisne novine, Zagreb: Paragon, 2013.
- Korać, Vitomir. *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, sv. I. Zagreb: Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju, 1929.
- Lopušina, Marko. „Tito je Mason“. *Serbianna*. <http://serbianna.com/srpski/archives/304> (pristup 25. siječnja 2014.).
- M.,T. „Još jedan dokument o školovanju Druga Tita“. *Narodni List IX* (1959), br. 2359, str. 2.
- Maclean, Fitzroy. *The Heretic: The Life and Times of Josip Broz Tito*. New York: Harper & Brothers, 1957.
- _____. *Josip Broz Tito: A Pictorial Biography*. New York: McGraw-Hill Book Company, 1980.
- Mandić, Blažo. *Tito Izbliza*. Beograd: Jugoslavenska Revija, 1981.
- Marković, Radivoje. „Vid Periček priča“. *Narodna armija X* (1954), br. 776, str. 4.
- „Metalac u Benzu“. *Večernji list XXIV*(1980), br. 6373, str. 19.

- Miladinović, Veljko. "Tito u kaznenoj ekspediciji na Srbiju". *Press online*, <http://www.pressonline.rs/zabava/life-style/106830/tito-u-kaznenoj-ekspediciji-na-srbiju.html> (pristup 18. rujna 2013.)
- Milin, Ljubomir. „Petrovaradinski sužanj“. *Crvena zvezda* IX (1969), br. 369, str. 3.
- Najdanović, Božidar. „Drug iz uralskog zatvora“. *Borba* XII (1956), br. 132, str. 7.
- Očak, Ivan. *Jugoslavenski oktobarci. Likovi i sudbine*. Zagreb: Školska knjiga, 1979.
- Pavičić, Slavko. *Hrvatska ratna i vojna poviest*. Zagreb: Nakladničko trgovačko društvo Mato Lovrak, 1998.
- Pawlowitch, Stevan K. *Tito: Yugoslavia's Great Dictator*. Columbus: Ohio state university press, 1992.
- Pedagoška enciklopedija*, sv. 2. Zagreb: GZH, 1989.
- Pirjevec, Jože. *Tito i Drugovi*. Prevela Nina Sokol. Zagreb: Mozaik knjiga, 2012.
- Radišić, Đorđe. „Tragom Titovih stopa“, *Narodna armija* VIII (1953), br. 740, str. 3.
- Renouvin, Pierre. *Europska kriza i Prvi svjetski rat*. Zagreb: Golden marketing, 2008.
- Ridley, Jasper. *Tito: Biografija*. Prevela Vesna Domany-Hardy i Vanessa Vasić-Janeković. Zagreb: Prometej, 2000.
- Schulze, Winfried. „Europäische und Deutsche Bauernrevolten der Frühen Neuzeit – Probleme der vergleichenden Betrachtung“. U *Europäische Bauernrevolten der Frühen Neuzeit Europäische Bauernrevolten der Frühen Neuzeit*, ur. Winfried Schulze, 10-60. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1982.
- Simčić, Miro. *Žene u Titovoj sjeni*. Zagreb: V.B.Z., 2008.
- Simić, Pero. *Tito: Strogo povjerljivo: Arhivski dokumenti*. Zagreb: Večernji list, 2010.
- Suljić-Boškailo, Bisera. *Kako je Tito pridobio bosanske muslimane za partizane?* (intervju s turskim pjesnikom Eminom Ilhamijem) <http://www.sandzacke.rs/intervju/kako-je-tito-pridobio-bosanske-muslimane-za-partizane/> (pristup 17.07.2013.)
- Šlibar, Nada. „Je li biografija anakronističan žanr? Aporije i mogućnosti jedne neuništive tekstivne vrste“. *Umjetnost riječi* 35/1 (1991): 35-46.
- Štaubringer, Zvonko. *Tito: Hronika jedne mladosti 1907-1925*. Beograd: Komunist, 1969.
- _____. „Josip Broz's Admission to the CPY“, *Socialist Thought and Practice*, 19/7-8 (1979): 81-101.
- _____. *Tito u Anegdotama*. Beograd: Dobar naslov: Pragma, 2006.
- Thompson, E. P. *Customs in Common. Studies in Traditional Popular Culture*. New York: New Press, 1993.
- Tito, Josip Broz. *Autobiografska kazivanja*, tom I i II. Beograd: Narodna knjiga, 1983.
- _____. *Govori i članci*, tom I (ćirilčno izdanje). Zagreb: Naprijed, 1959.
- _____. „Intervju dopisniku sovjetskog časopisa *Aganjok*“. U *Intervjui*, ur. Zdravko Židovec, 87-98. Zagreb: August Cesarec, Beograd: Niro Mladost, 1982.
- _____. *Sabrana djela*, tom I i II. Beograd: Komunist, 1977.
- _____. „Kako sam postao komunist“ *Vjesnik u srijedu* VII (1958), br. 343, str. 3.
- Vinterhalter, Vilko. *In the path of Tito*. Tunbridge Wells: Abacus Press, 1972.
- Viestnik naredaba za Kraljevsko ugarsko domobranstvo: Osobni poslovi*, g. 1914.-1916.

Vojna enciklopedija, sv. 2. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.

Vrančić, Mladen. „Učenik iz pete klupe“. *Mladost* (Beograd) IV (1959), br. 135, str. 4.

West, Richard. *Tito and the Rise and Fall of Yugoslavia*. London: Faber & Faber, 2009.

Zilliacus, Konni. *Tito of Yugoslavia*. London: Michael Joseph, 1952.

SUMMARY

The childhood and youth of Josip Broz Tito (1892 - 1920) seen from the prism of different biografies: contradictions, inconsistencies, politicization, pedagogization

This paper is envisioned as a comparative analysis of a number of mostly secondary historical sources and accounts on the life of the Yugoslav leader Josip Broz Tito, covering the period from his childhood to his return to his homeland in 1920, after spending over five years in Russia as a war prisoner. The analysis of the aforementioned sources shows that there are numerous inconsistencies between them, many of which are the result of his biography having been “edited“ for political or pedagogic reasons, which in turn should be seen in the context of Socialist Yugoslavia’s education policy – young Broz was supposed to serve as an example to Yugoslav children and youth, who were educated in the spirit of socialism and pan-Slavism. Significant changes, which went hand-in-hand with the changes in Yugoslav foreign policy, were also especially apparent in the period of the Tito-Stalin split, when pan-Slavism began to take a back seat to Yugoslav patriotism.